

Rapport Inventarisatie Verbrede Landbouwactiviteiten in Noord-Brabant

Leeuwarden, 3 mei 2006

© Van Hall Larenstein Training & Consultancy

Postbus 1754
8901 CB Leeuwarden

In opdracht van:

Provincie Noord-Brabant

Rapport Inventarisatie Verbrede Landbouwactiviteiten in Noord-Brabant

In opdracht van:

Provincie Noord-Brabant

Leeuwarden, 3 mei 2006

© Van Hall Larenstein Training & Consultancy

**Postbus 1754
8901 CB Leeuwarden
tel. 058 2846160**

Adviseurs / auteurs: Gert Noordhoff
Grietien Fortuin

Coördinatie: Grietien Fortuin
Hendrik Boekhoud

Contactpersoon
Provincie Noord-Brabant Paul van Enckevort

Begeleidingsgroep H. Kusters (ZLTO)
G. Wilms (secretaris Stuurgroep LIB)
B. van Andel en P. van Enckevort, (provincie
Noord-Brabant), en

**Met bijzondere dank aan de personen die een bijdrage hebben geleverd aan
de totstandkoming van dit rapport.**

Inhoudsopgave

0.	Inleiding, begrippen, definities, theoretisch kader	2
1.	Soorten verbrede landbouwactiviteiten in Noord-Brabant	4
§ 1.1	Algemeen	4
§ 1.2	Agrotoerisme en excursie/voorlichting	5
§ 1.2.1	Agrotoerisme	5
§ 1.2.2	Excursies, educatie en voorlichting	6
§ 1.3	Streekproducten en huisverkoop	8
§ 1.3.1	Streekproducten	8
§ 1.3.2	Verkoop aan huis	9
§ 1.4	Landbouw en zorg	10
§ 1.5	Overig	11
§ 1.5.1	Stalling van goederen en/of onderbrengen van dieren	11
§ 1.5.2	Duurzame energieproductie	11
§ 1.5.3	Paardenhouderij	12
2.	Omvang van verbrede landbouwactiviteiten	13
§ 2.1	Algemeen	13
§ 2.2	Agrotoerisme en excursie/voorlichting	14
§ 2.2.1	Agrotoerisme	14
§ 2.2.2	Excursie/voorlichting	16
§ 2.3	Streekproducten en huisverkoop	16
§ 2.3.1	Streekproducten	16
§ 2.3.1	Verkoop aan huis	17
§ 2.4	Landbouw en zorg	17
§ 2.5	Overig	20
§ 2.5.1	Stalling van goederen en/of onderbrengen van dieren	20
§ 2.5.2	Duurzame energieproductie	21
§ 2.5.2.1	Energieproductie agrarische bedrijven	21
§ 2.5.2.2	Biomassa	21
§ 2.5.2.3	Met grondbuizen	21
§ 2.5.3	Paardenhouderij	22
3.	Waar komen de verschillende verbrede activiteiten voor	23
§ 3.1	Algemeen	23
§ 3.2	Agrotoerisme en excursie/voorlichting	23
§ 3.2.1	Agrotoerisme	23
§ 3.2.2	Educatie/ excursies	24
§ 3.3	Streekproducten en huisverkoop	24
§ 3.4	Landbouw en zorg	25
§ 3.5	Overig	25
§ 3.5.1	Stalling	25
§ 3.5.2	Duurzame energieproductie	25
§ 3.5.2	Paardenhouderij	25
4.	De ontwikkeling van de diverse verbrede activiteiten	26
§ 4.1	Algemeen	26
§ 4.2	Agrotoerisme en excursie/voorlichting	27
§ 4.3	Streekproducten en huisverkoop	28
§ 4.4	Landbouw en zorg	28

§ 4.5	Overig.....	29
§ 4.5.1	Stalling	29
§ 4.5.2	Duurzame energieproductie	29
§ 4.5.2	Paardenhouderij.....	29
5.	Sterkten en zwakten van de diverse activiteiten.....	30
§ 5.1	Inleiding	30
§ 5.2	Algemene punten ten aanzien van de verbrede landbouw	30
§ 5.3	Agrotoerisme en excursie/voorlichting	31
§ 5.3.1	Agrotoerisme	31
§ 5.3.2	Excursie/voorlichting	33
§ 5.4	Streekproducten en huisverkoop	33
§ 5.4.1	Streekproducten.....	33
§ 5.4.2	Huisverkoop	34
§ 5.5	Landbouw en Zorg	34
§ 5.6	Overig.....	35
§ 5.6.1	Stalling	35
§ 5.6.2	Duurzame energieproductie	35
§ 5.6.3	Paardenhouderij.....	36
6.	Ontbrekende kansrijke initiatieven voor de verbrede landbouw	38
7.	Aanbevelingen ten aanzien van vervolgonderzoek	39

Bijlage 1 Samenwerkingsverbanden

Bijlage 2 Totaaloverzicht Brabantse eetbare streekproducten

Bijlage 3 Overzicht van bedrijven met educatieve activiteit

Bijlage 4 Artikel Regels nekken streekdrankjes

Bijlage 5 Vragen inventarisatieopdracht

0. Inleiding, begrippen, definities, theoretisch kader.

§ 0.1 Begripsbepaling

Verbrede (ofwel multifunctionele) landbouw zijn kortweg nieuwe economische activiteiten op een agrarisch bouwblok die ruimtelijk inpasbaar zijn en verbonden zijn aan de bestaande, te behouden agrarische bedrijfsvoering (*Provincie Noord-Brabant, 2004: beleidsnota: 'Buitengebied in Ontwikkeling*).

Verbrede landbouw is te onderscheiden van nevenfuncties. Nevenfuncties betreft het ontplooiën van activiteiten op een agrarisch bouwblok die niet rechtstreeks de uitoefening van de agrarische functies betreffen. In bovengenoemde beleidsnota worden deze en andere begrippen (nader) omschreven.

Op basis van Van der Ploeg, Kierkels & Van Cooten (2002) onderscheiden we:

- o Verbreding, extra inkomen uit nieuwe commerciële activiteiten;
- o Verdieping, extra inkomen uit toegevoegde waarde productie;
- o Herfundering, extra inkomen uit arbeid buiten het eigen bedrijf (nevenfuncties).

§ 0.2 Afbakening

In dit onderzoek wordt de Verbrede landbouw binnen de provincie Noord-Brabant onderzocht. De provincie ziet, in haar beleidsnota "buitengebied in ontwikkeling" vier belangrijke aandachtsvelden binnen de verbrede landbouw:

- I. Landbouw en zorg/educatie.
- II. Primaire landbouw en afzet (korte ketens als huisverkoop, kaasboerderijen, streekmarkten streekproducten etc.).
- III. Landbouw en toerisme/ recreatie (ofwel agrotourisme zoals boerderijcampings, evenementen, horeca)
- IV. Landbouw en groen-blauwe diensten (natuur- en landschapsbeheer, waterberging/retentie)

De provincie Noord-Brabant is binnen dit onderzoek geïnteresseerd in verbrede activiteiten die commercieel vermarkt worden. Dit is het geval bij de eerste drie genoemde aandachtsvelden. De laatste, landbouw en groen-blauwe diensten, worden veelal gefinancierd d.m.v. overheidssubsidies e.d.

- V. Overig. Naast de vier geopperde aandachtsgebieden van de provincie Noord-Brabant zijn er meerdere initiatieven te verwachten die niet binnen de opdeling vallen. Te denken valt aan initiatieven als bepaalde vormen van energieproductie en paardenhouderij

§ 0.3 Onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied is de provincie Noord-Brabant. Wanneer gegevens over de verbrede landbouw in de provincie Noord-Brabant niet voorhanden zijn, is een beeld geschetst aan de hand van landelijke data.

§ 0.4 Werkwijze

Het onderzoek is opgezet in een aantal vooraf opgestelde stappen.

Stap 1: Studie van bestaand materiaal

De provincie Noord-Brabant heeft zelf een bescheiden aantal rapporten en artikelen verzameld over de Verbrede landbouw in haar gebied. Dit is beschikbaar gesteld en gebruikt als basis voor het verdere onderzoek. Hieruit zijn bijvoorbeeld een aantal bruikbare gegevens over de verbrede landbouw naar voren gekomen en verwijzingen naar relevante organisaties.

Stap 2 Inventarisatie en vaststellen aanvullende informatiebronnen en - partijen

Het Internet heeft een belangrijke rol gespeeld in de inventarisatie. Begonnen is met het opvragen van de gegevens over de Verbrede landbouw op CBS webstat. Daarnaast is door middel van zoekopdrachten getracht gegevens boven water te krijgen. Ook zijn de gezamenlijke catalogus van mediatheken van de Agrarische Hogescholen in Nederland, de websites van het LEI en de vakgroep Rurale Sociologie van de WUR en de websites van verschillende betrokken organisaties geraadpleegd. Het lezen van de stukken verliep parallel aan deze stap.

Stap 3: Aanvullende onderzoeksmethoden

Aanvullend op stap 2 is er vastgesteld welke gegevens nog aangevuld dienden te worden en hoe dat te doen. Één van de onderdelen daarvan is het voeren van gesprekken met kenners op het gebied van verbrede landbouw in de provincie Noord-Brabant. Wanneer bepaalde gegevens over de Verbrede landbouw in Noord-Brabant niet voorhanden waren is een beeld gegeven door middel van landelijke gegevens.

Stap 4 Quickscan landelijk trends en ontwikkelingen

Omdat provincies wat betreft de ontwikkelingen op het landelijke gebied van elkaar verschillen, zou ook op gebied van verbrede landbouw verschillen op kunnen treden. Daarom is het interessant om te kijken waarin Noord-Brabant verschilt van andere provincies. Hiervoor zijn docenten plattelandsvernieuwing van Van Hall Larenstein om hun expertise gevraagd. Daarnaast is gebruikt gemaakt van de contacten van de provincie Noord-Brabant met collega-medewerkers van andere provincies die belast zijn met verbrede landbouw.

Stap 5: Schrijven verslag

De verkenning is begeleid door de heren P.L.A. van Enckevort, B. van Andel (provincie Noord-Brabant), H. Kusters (ZLTO) en G. Wilms (secretaris Stuurgroep LIB).

1. Soorten verbrede landbouwactiviteiten in Noord-Brabant

§ 1.1 Algemeen

De definitie van verbrede landbouw is gegeven bij de begripsbepaling. De agrarische sector heeft een lange tijd een belangrijke stempel gedrukt op het Nederlandse platteland, zowel in economisch als in ruimtelijke zin (Driessen et al., 1995). De laatste jaren komt de agrarische sector of althans haar 'oude manier van werken' door allerlei omstandigheden onder druk te staan. Mede daarom is men binnen de agrarische sector op zoek naar nieuwe economische impulsen (Van der Ploeg, 1995; Driessen et al., 1995; Ilbery 1998). Van der Ploeg, Kierkels & Van Cooten (2002) stellen dat de agrarische sector hier op drie manieren op inspeelt:

- 1) De eerste ontwikkelrichting is het verdiepen van de huidige agrarische functies: door extra waarde toe te voegen aan de landbouwproducten wordt getracht een betere financiële basis te scheppen. Hierbij kan gedacht worden aan een 'nieuwe' teelt of de eigen verwerking van de producten;
- 2) De tweede manier waarop men op de veranderingen in kan spelen is het verbreden. Men probeert extra inkomen te genereren uit nieuwe economische activiteiten. Over deze vorm van reageren op de omstandigheden gaat dit onderzoek;
- 3) De derde ontwikkelrichting is herfundering waarbij men extra inkomen probeert te genereren uit arbeid buiten het eigen bedrijf, zoals het werken in loondienst.

Er zijn een aantal takken van verbrede landbouw in Noord-Brabant te ontdekken. Het ETIN (2003) onderscheidt de volgende activiteiten:

- o Verkoop aan huis;
- o Enige vorm van landschaps-, natuur- of waterbeheer;
- o Stalling van goederen en/of onderbrengen van dieren;
- o Loonwerk buiten eigen agrarisch bedrijf
- o Agrotourisme;
- o Duurzame energieproductie;
- o Verwerking eigen productie;
- o Zorgtaken;
- o Aquacultuur.

Gezien de afbakening van dit onderzoek vallen een aantal door het ETIN genoemde takken erbuiten, omdat wij dit niet beschouwen als verbreding op basis van de eerder door Van der Ploeg, Kierkels & Van Cooten (2002) gegeven definitie van verbreding of omdat dit geen direct commerciële vorm van verbreding is. Dit zijn:

- o **Enige vorm van landschaps-, natuur- of waterbeheer:** Zoals al eerder bij de afbakening genoemd (§ 0.2), worden deze groen-blauwe diensten veelal gefinancierd door middel van overheidssubsidies e.d.;
- o **Loonwerk buiten eigen agrarisch bedrijf:** Dit een vorm van herdefiniëring van inkomsten;
- o **Verwerking eigen productie:** Verwerking van goederen wordt gezien als verdieping, omdat door middel van de verwerking van eigen producten een meerwaarde toegevoegd wordt aan de reguliere productieprocessen. In een aantal gevallen komt dit tóch in het onderzoek naar voren;
- o **Aquacultuur:** Bij aquacultuur wordt gedacht aan het kweken van (sier)vissen voor commercieel gebruik. Omdat het kweken van (sier)vissen op agrarische bedrijven gezien kan worden als een reguliere dierhouderij in een nieuw jasje, wordt dit daarom gezien als een vorm van verdieping.

§ 1.2 Agrotourisme en excursie/voorlichting

§ 1.2.1 Agrotourisme

Agrotourisme omvat alle vormen van recreatie en toerisme op functionerende boerderijen en tuinderijen (LNV,1997). Agrotourisme is een onderdeel van plattelandstourisme (LNV, 1997); plattelandstourisme is het geheel aan recreatieve en toeristische activiteiten die plaatshebben op het platteland of waarbij het platteland het decor vormt (Raad voor openluchtrecreatie, 1995). Het kan hierbij gaan om activiteiten zoals (reguliere) campings en wandelroutes op het platteland.

Van Koulik, Teeuwen, Voskuilen (1998) noemen de volgende deelactiviteiten van agrotourisme:

- 1) Minicamping;
- 2) Andere logiesverstrekking;
- 3) Combinaties verblijfsrecreatie;
- 4) Verhuur van recreatiegoederen en –dieren;
- 5) Ontvangst en/of verkoop aan recreanten;
- 6) Combinatie dagrecreatie;
- 7) Overige combinaties (alle mogelijke combinaties van dag- en verblijfstoerisme).

Er is binnen agrotourisme een opdeling te maken in dagrecreatie en verblijfsrecreatie (Koulik, Teeuwen & Voskuilen ,1998; Beveren & Zwart , 2003). Voor Noord-Brabant zijn daarbinnen de volgende verschillende activiteiten te onderscheiden (Van Beveren & Zwart , 2003):

Dagrecreatie

- o Excursies boerenbedrijf;
- o Demonstratie door de boer;
- o Winkel streekproduct (zal in § 1.3 aan de orde komen);
- o Horeca;
- o Pony-paardrijden (zal in § 1.5.3 aan de orde komen);
- o Speeltuin;
- o Teambuilding;
- o Sport/outdoor;
- o Picknickplaatsen;
- o Overige activiteiten.

Vaak worden op een bedrijf verschillende dagactiviteiten met elkaar gecombineerd, afhankelijk van aard en grootte bedrijf.

Verblijfsrecreatie:

- o Minicampings;
- o Groepsaccomodaties;
- o Bed-en-Breakfast;
- o Bungalows/huisjes;
- o Appartementen;
- o Overige activiteiten.

Er zijn in Nederland vier organisaties die zich bezighouden met agrotourisme (Afgeleid uit LNV, 1997)

- o Stichting Vrije Recreatie Nederland (SVR);
- o Vereniging voor kampeerboeren (VEKABO);
- o Europees Centrum voor Agro Toerisme (ECEAT);
- o Stichting Hoevelogies Nederland.

Alle vier de organisaties hebben adressen in de provincie Noord-Brabant (*bron*: Internet¹)

De Wielewaal in Baarle-Nassau

Een goed voorbeeld van een agrotouristisch bedrijf is minicamping De Wielewaal in Baarle-Nassau. Op het rundveebedrijf van Jac en Els Wouters wordt het gasten mogelijk gemaakt te genieten van de omgeving en (in overleg) het agrarisch bedrijf. De Wielewaal biedt, naast de uitvoering van het rundveebedrijf 15 staanplaatsen aan. De extra voorzieningen, zoals recreatie-, was- en afwasruimte worden aangeboden in het oude bedrijfsgedeelte.

<http://www.vekabo.nl/wielewaal>

§ 1.2.2 Excursies, educatie en voorlichting

Door de agrarische sector wordt een kloof ervaren tussen hen en de rest van de Nederlandse samenleving. In hoeverre dit strookt met de werkelijkheid ligt buiten de strekking van dit rapport. Ook in Noord-Brabant worden initiatieven genomen om de als zodanig ervaren kloof te slechten.

Er kan grofweg een verdeling gemaakt worden tussen commerciële en niet-commerciële initiatieven. Bij de niet-commerciële activiteiten kan men ervan uitgaan dat een betere PR van de landbouw centraal staat, de commerciële activiteiten dienen om inkomen te genereren. Waar op het ene bedrijf activiteiten gratis worden aangeboden (bijvoorbeeld bedrijfsbezoek), wordt op een ander bedrijf daarvoor geld gevraagd. Zo worden er vaak educatieve initiatieven ondernomen op bedrijven met huisverkoop. Van Beveren & Zwart (2003) geven aan dat excursies en andere rondleidingen op Brabantse agrarische bedrijven veelal worden aangeboden om de eigen producten te promoten en te verkopen.

¹ <http://www.svr.nl>, <http://www.vekabo.nl>, <http://www.eceat.nl>, <http://www.dutch-farmholidays.com>

't Rundal, Kijk-en speelboerderij

Familie Van der Aalst uit Eersel biedt gasten de mogelijkheid een bezoek te brengen aan hun moderne varkensbedrijf en dito museum. Boer Bert staat klaar om de brandende vragen over de varkens(houderij) te beantwoorden. Daarnaast is er voor kinderen de mogelijkheid te spelen in de speelruimte, op een tractor te zitten en zeldzame landbouwhuisdieren te aaien. Daarnaast biedt 't Rundal arrangementen aan voor groepen

<http://www.kijkboerderij.nl>

§ 1.3 Streekproducten en huisverkoop

§ 1.3 1 Streekproducten

Streekproducten zijn alle voedselproducten die als zodanig door een agrarische producent, verkoper of buitenstaander worden gepresenteerd (Van Ittersum, De Vlieger & Van der Meulen, 1999). Het 'streekeigene' speelt hierbij een belangrijke rol, echter, in de praktijk is dit een rekbaar begrip.

Grofweg zijn streekproducten op te delen in drie categorieën (Van Ittersum, De Vlieger & Van der Meulen, 1999):

- o **Producten die expliciet verbonden zijn met de landbouw van een streek;**
- o **Traditionele streekproducten:** producten die van oudsher kenmerkend zijn voor de streek, zoals Groninger hardbrood, Friese droge worst, Friese Berenburg;
- o **Industriële streekproducten** Industriële streekproducten zijn producten die door individuele fabrikanten worden gemaakt en door hen of door een handelsbedrijf van een streeknaam worden voorzien.

De eerste en laatste groep zijn onder te verdelen in subgroepen die hieronder zijn uitgewerkt.

De verbrede landbouw heeft voornamelijk te maken met producten die expliciet verbonden zijn met de landbouw van een streek. Hier binnen zijn drie subgroepen te onderscheiden:

- o **Boerderij- of hoeveproduct:** product wordt door boerenbedrijven zelf gemaakt en afgezet (bijv. Kempische kaas, Benthemmer kaas, Peel Pork, Flevosap);
- o **Boerengroepsproducten** Een product dat door meerdere agrarische producenten wordt gemaakt en vermarkt (bijv. Veenweide Kaas, Waterlandsvlees en Zeeuws Vlegelbrood);
- o **Streeklijnproducten:** Verschillende producten die door een organisatie onder dezelfde lijn worden vermarkt (bijv. de waddenlijn: kaas, kwark, jams, honing, ijs en aardappelen).

De industriële streekproducten zijn in twee subgroepen op te delen:

- o Producten die als traditionele specialiteit worden gepresenteerd en waarvan de producent claimt dat ze op ambachtelijke of volgens generaties oud en uniek recept zijn gemaakt (bijv. Gelderse rookworst, Twents beschuit);
- o Producten die de naam van de streek of plaats van productie dragen en daarom bepaalde streekgebonden kwaliteiten zouden hebben (Kollumer, Leerdammer).

Binnen Noord-Brabant zijn er op het gebied van verbrede landbouw en streekproducten een aantal samenwerkingsverbanden die agrarische ondernemers met een verbrede tak verenigen. Binnen het blikveld van streekproducten werkt men vooral samen wat betreft logistiek en promotie. Samenwerkingsverbanden die genoemd worden:

- o Pronte Mins;
- o Boerlevaer;
- o Receptenjacht;
- o Wielewaal + Hooiberg;
- o Hapertse Mert;
- o Landgoedfair Beers;
- o Goed bekeken bij de Duinboeren achterom;

- o Kom maar achterom;
- o Bij de boer over de vloer;
- o Boer-gondisch West-Brabant;
- o Boergondisch Rijk Mortelenboeren;
- o Het verrassende platteland van Cuijk;
- o Maashorstboeren;
- o Gastvrij Peelland;
- o Land van de Hilver;
- o D'n Amerkant De Boer op in de Kempen en de Peel;
- o Fiets de Rith;
- o Gastvrij Peelland;
- o Goei kamer;
- o Het erfgoed.

Bron: Kusters et al. (2001), <http://www.vriendenvanhetplatteland.nl>, Brabants Bureau voor Toerisme (BBT)

Kempische Kaas

Op de Ruurhoeve in Hogeloon maakt men kazen en andere zuivelproducten die in een eigen winkel afgezet worden. Binnen de kazen biedt men allerlei variaties aan en ook geitenkaas zit in het assortiment. Om zich te onderscheiden van andere kaasproducenten maakt men op de Ruurhoeve Kempische Kaas. In het logo van de Kempische Kaas probeert men door 'de contente mens van de Kempen' af te beelden, de consument een aansprekend beeld van de Kempen te geven.

<http://www.ruurhoeve.nl>

§ 1.3.2 Verkoop aan huis

CBS onderscheidt de volgende soorten van huisverkoop, welke ook gevonden kunnen worden in Noord-Brabant:

- o Kaas;
- o Zuivel, anders dan kaas;
- o Wijn;
- o Fruit;
- o Groenten;
- o Aardappelen;
- o Sierteeltproducten;
- o Overige producten.

Opvallend is dat vlees in het rijtje ontbreekt bij de gegevens van 2003. In de gecombineerde opgave van 2005 is er bijvoorbeeld wel naar gevraagd. Vlees blijkt ook in toenemende mate aangeboden te worden (mond. med. H. Kusters, ZLTO)

Boerderijslager Van Lieshout Netersel.

Op het varkensbedrijf van de familie Van Lieshout worden de eigen varkens geslacht en verwerkt. In een eigen winkel worden de producten verkocht. Een greep uit het assortiment: varkenshaas, varkensfilet, schnitzel en ribkarbonade. Het vlees van Van Lieshout onderscheidt zich door fokbeleid en snelheid van opfok.

<http://www.boerderijslagerij.nl>

§ 1.4 Landbouw en zorg

Een zorgboerderij is een land- of tuinbouwbedrijf waar mensen met een zorgvraag een passende dagbesteding vinden en/of meewerken (*bron: <http://www.zorgboeren.nl>*)

CBS (2003) maakt de opdeling in:

- o Dagbesteding²;
- o Wonen/werken³;
- o Arbeidstoeileiding⁴.

Er zijn drie verschillende typen zorgboerderijen in Noord-Brabant te onderscheiden (Kusters et al, 2001):

- o Zorgboerderij in eigendom van een instelling en die op het instellingsterrein bevindt;
- o Zorgboerderij die 1 of 2 zorgvragers voor enkele dagdelen in de week ontvangt onder begeleiding van een jobcoach;
- o De zorgboerderij die 3 tot 8 (of meer) zorgvragers (cliënten) voor meerdere dagdelen in de week ontvangt, waarbij de zorgboer zelf de begeleiding verzorgt of waarbij de begeleiding vanuit de instelling meekomt.

Deze twee bovengenoemde opdelingen hoeven niet te conflicteren, maar kunnen gecombineerd worden. De eerste gaat over het type zorg dat men aanbiedt, de tweede heeft meer te maken met de grote van de zorgboerderij. Helaas zijn er van de laatste opdeling geen verdeling in aantallen bedrijven gevonden (zie hoofdstuk 2).

Aan de volgende groepen wordt op landbouwbedrijven zorg verstrekt in de provincie Noord-Brabant (*bron: <http://www.zorgboeren.nl>*):

- o mensen met een verstandelijke beperking;
- o (dementerende) ouderen;
- o mensen met een lichamelijke beperking;
- o mensen met niet aangeboren hersenletsel;
- o mensen met een autistische stoornis;
- o leerlingen van het speciaal onderwijs;
- o jeugdigen/jeugdzorg;
- o mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt;
- o mensen die burn-out zijn geraakt;
- o mensen met psychische of psychiatrische problemen;
- o (ex-)gedetineerden (waaronder taakgestraften);
- o (ex-)verslaafden;
- o Kinderopvang (mond. med. H. Kusters, ZLTO).

² Dagbesteding: de cliënten werken op de zorgboerderij, maar wonen elders

³ Wonen/werken: de cliënten wonen en werken op de zorgboerderij

⁴ Arbeidstoeileiding: men probeert de cliënten door middel van werk en begeleiding voor te bereiden op de arbeidsmarkt

Aanvullend kunnen op basis van <http://www.zorgboeren.nl> nog twee groepen genoemd worden. Het is echter niet goed af te *leiden of dit op landbouwbedrijven* plaatsvindt of dat dit gebeurt op 'niet-agrarische zorgboerderijen'

- o Visuele gehandicapten;
- o Asielzoekers.

De Cinquant

Zorgboerderij Cinquant in Haps biedt sinds 1987 zorg aan op haar boerderij. Op de boerderij vinden een aantal doelgroepen dagbesteding:

- mensen met een verstandelijke beperking (8)
- mensen met psychische of psychiatrische problemen (2)
- (ex-)verslaafden (2)
- dementerende ouderen (12)
- mensen die burn-out zijn geraakt

De 'hulpboeren' vinden dagbesteding in de akkerbouw en bosbouw, een groente-, kruiden- en bloementuin en een kas. Daarnaast zijn er allemaal landbouwhuisdieren te vinden.

<http://www.cinquant.nl>

§ 1.5 Overig

§ 1.5.1 Stalling van goederen en/of onderbrengen van dieren

Stalling van goederen wordt als totaal door CBS weergegeven. Het is helaas niet op te delen in goederen en onderbrengen van dieren.

§ 1.5.2 Duurzame energieproductie

Het CBS noemt op basis van de gegevens van 2003 een aantal vormen van duurzame energieproductie. Naast een aantal vormen van energieproductie voor eigen gebruik (Zonnepanelen, zonnecollectoren, warmtepomp en koude- en warmteopslag) noemt CBS de volgende commerciële vormen van duurzame energieproductie:

- o **Windenergie;**
- o **Grondbuizen:** Grondbuizen kunnen worden ingezet bij de klimaatbeheersing van gebouwen. Het principe is dat men buitenlucht leidt door buizen die op 1 tot 2,5 meter diepte in de grond liggen. Afhankelijk van het temperatuurverschil tussen buitenlucht en bodem wordt de lucht afgekoeld of verwarmd (*bron* CBS).
- o **Biomassa:** Hierbij wordt door verbranding of indirecte verbranding (vergassing, vergisting, pyrolyse) organisch afval en biomassa (mest, stro, dunnings-/snoeihout) omgezet in elektriciteit en/of warmte of andere brandstoffen. Voorbeeld: op het bedrijf draaien warmte- /krachtcentrales op biogas dat wordt verkregen uit mestvergisting (*bron* CBS).
- o **Energieteelt:** Bedoeld wordt de teelt van bijvoorbeeld miscanthus (olifantsgras), wilg, populier, vezelhennep of switchgrass voor zover deze gewassen gebruikt worden als biomassa voor de opwekking van energie (*bron* CBS).

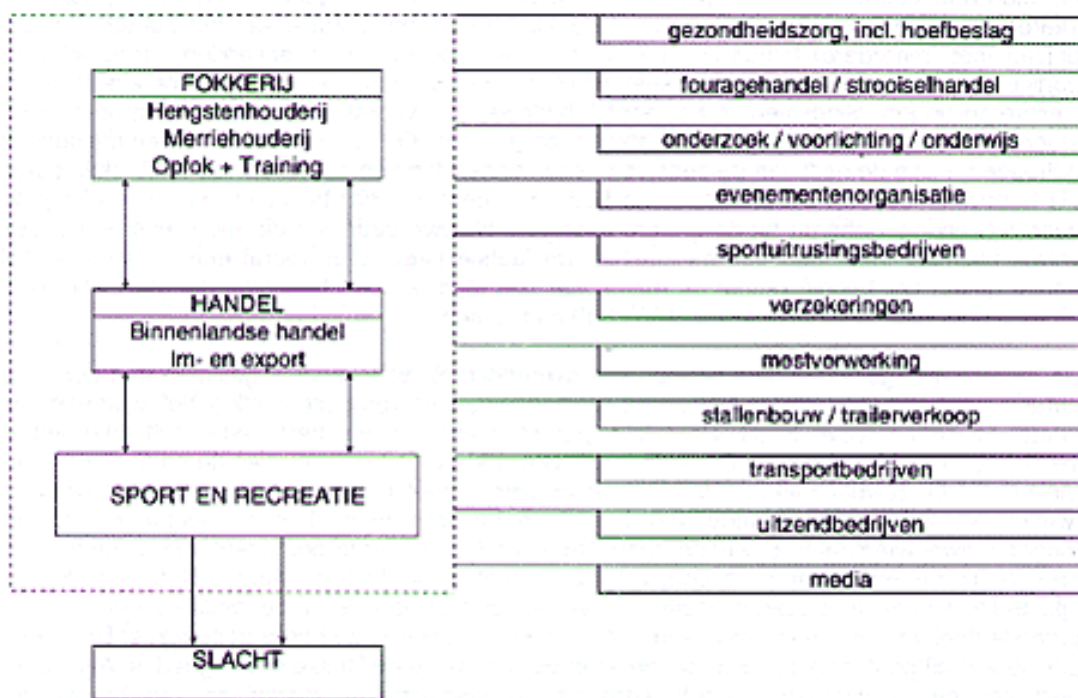
Niet alle vier vormen van commerciële duurzame energieopwekking in Noord-Brabant zullen in dit onderzoek meegenomen worden. Windenergie bevindt zich bijvoorbeeld niet op het agrarische bouwblok en heeft geen directe relatie met de agrarische activiteiten van een agrarisch bedrijf; energieteelt, als alternatief gewas, is een vorm van verdieping van de agrarische activiteiten en onderscheidt zich daarin van verbrede landbouw.

§ 1.5.3 Paardenhouderij

De paardenhouderij is te verdelen in de volgende groepen (Raad voor het landelijk gebied, 2001):

- o Fokkerij (hengstenhouderij, merriehouderij en opfok en training);
- o Handel (binnenlandse handel en im- en export);
- o Sport en recreatie.

Tabel 1 Overzicht van takken van paardenhouderij in Nederland (Raad voor het landelijk gebied, 2001)

Bron: Een sprong voorwaarts, juni 2000

Enkele commerciële takken van paardenhouderij die ondernomen worden in het landelijk gebied: stoeterijen, manegebedrijven, pensionstallen, africhtingstallen en handel (Raad voor het landelijk gebied, 2001)

Niet alle activiteiten ten aanzien van paardenhouderij die op een agrarisch bedrijf ondernomen worden kunnen geschaard worden onder verbrede landbouw. Fokkerij en handel vallen bijvoorbeeld onder verdieping: het gaat hier om het fokken en verhandelen van diersoorten, net zoals dat bij rundvee of varkens het geval is. Geprobeerd zal worden om fokkerij en handel los in dit rapport weer te geven, mocht dat niet het geval zijn, dan worden de gegevens van het totaal van paardenhouderij op landbouwbedrijven weergegeven.

2. Omvang van de verbrede landbouwactiviteiten

§ 2.1 Algemeen

Eén op de vijf agrarische bedrijven in de provincie Noord-Brabant heeft haar activiteiten verbreed (ETIN, 2005); Het ZLTO, Afdeling Marketing & Communicatie telde op basis van CBS gegevens in 2003 in Noord-Brabant 3076 agrarische bedrijven met een vorm van verbreding. Van een totaal van 15136 Noord-Brabantse agrarische bedrijven komt men ook daar op een totaal van rond de 20 %. Dit is lager dan in de rest van Nederland. In het gehele land oefent ongeveer 25 % van de agrarische bedrijven één of meerdere verbrede activiteiten uit.

Over het huidige effect van verbrede landbouw op de werkgelegenheid op het platteland van Noord-Brabant kan men zeggen dat het geen grote invloed heeft. Op dit moment zijn er, in directe banen gerekend, zo rond de 750 banen mee gemoeid (ETIN, 2005)

De agrarische bedrijven met een vorm van verbreding kunnen verschillende activiteiten uitoefenen. De meest voorkomende activiteiten in Noord-Brabant (in aantallen bedrijven) zijn (ETIN, 2005):

- o Verkoop aan huis (1080);
- o Stalling van goederen en/of onderbrengen van dieren (670);
- o Loonwerk buiten eigen agrarisch bedrijf (670);
- o Agrotourisme (330) (waarschijnlijk wordt hier verblijfstourisme mee bedoeld, vergelijk de gegevens van het LEI, zie hieronder en de gegevens in § 2,2);
- o Duurzame energieproductie (260);
- o Verwerking eigen productie (150);
- o Zorgtaken (50).

LEI, 2005, bewerkte landbouwtelling ⁵ (aantal Brabantse bedrijven):

- o Huisverkoop land- en tuinbouwproducten (1082);
- o Stalling van goederen en/of onderbrenging van dieren (674);
- o Agrotourisme, verblijfsrecreatie (328);
- o Verwerking land- en tuinbouwproducten (154);
- o Zorgtaken (54);

De verdeling van de verbrede activiteiten in Noord-Brabant is (CBS, 2003):

- o Akkerbouwbedrijven: 560;
- o Tuinbouwbedrijven: 401;
- o Blijvende teeltbedrijven⁶ 207;
- o Graasdierbedrijven 1222;
- o Hokdierbedrijven 198;
- o Gewassencombinaties 136;
- o Veeteeltcombinaties 86;
- o Gewassen/veeteeltcombinaties 266.

In dit hoofdstuk worden bovengenoemde verbrede activiteiten nader gespecificeerd.

⁵ Definities LEI: Agrotourisme omvat o.a. verblijfsrecreatie, ontvangst van bezoekers, verhuur van recreatiegoederen, dieren en andere voorzieningen. Bij verwerking van land- en tuinbouwproducten op het bedrijf gaat het om zuivelproducten, groenten, fruit en andere producten. Huisverkoop betreft producten van eigen bedrijf of van andere bedrijven.

Onder zorgtaken moet worden verstaan: kinderopvang, opvang van gehandicapten, demente bejaarden, ex-psychiatrische patiënten, delinquenten, verslaafden e.a.

⁶ Blijvende teeltbedrijven: Fruitteelt en boomkwekerij

§ 2.2 Agrotourisme en excursie/voorlichting

§ 2.2.1 Agrotourisme

De provincie Noord-Brabant is aardig in trek als vakantiegebied. In 2004 verbleef 10 % van de gasten in Nederlandse logiesverblijven in Noord-Brabant. Getalsmatig gaat het hier om 2,57 miljoen bezoekers. Daarmee nam Noord-Brabant een vijfde plaats in (CBS, 2005).

Men schat dat in Nederland ongeveer 4000 agrarische bedrijven één of meerdere agrotouristische nevenactiviteiten ontplooiën (dwz. 4,5 % van de agrarische bedrijven). De activiteiten die men onderneemt varieert van bedrijf tot bedrijf. Men gaat er van uit dat Noord-Brabant niet veel van het landelijke gemiddelde afwijkt en schat dat ongeveer 3,5 tot 4,5 % van het totaal van Brabantse agrarische bedrijven (15.800) agrotouristische activiteiten ontplooit. Dit komt dus neer op ongeveer 550 tot 700 agrarische bedrijven⁷. Hierbij wordt er van uitgegaan dat de groei hetzelfde is als in de rest van Nederland (Van Beveren & Zwart, 2003).

Zoals in § 1.2 bleek kan er onderscheid worden gemaakt in dagactiviteiten en verblijfsrecreatie (Koullil, Teeuwen & Voskuilen, 1998; Beveren & Zwart, 2003). Men schat dat in 2002 ongeveer 300-400 Brabantse agrarische ondernemers één of meerdere vormen van dagrecreatie aanbiedt. Op één bedrijf vindt vaak een combinatie van dagrecreatieve activiteiten plaats, afhankelijk van aard en grootte van het bedrijf. In Noord-Brabant komt men tot de volgende verdeling in activiteiten (Van Beveren & Zwart, 2003):

- o Excursies boerenbedrijf 29 %;
- o Demonstratie boer 14 %;
- o Winkel streekproduct 14 %⁸;
- o Horeca 12 %;
- o Overige activiteiten 10 %;
- o Pony-paardrijden 6 %;
- o Speeltuin 6%;
- o Teambuilding 4%;
- o Sport/outdoor 3%;
- o Picknickplaatsen 2%.

Het aantal agrarische ondernemers in Noord-Brabant dat verblijfsrecreatieve activiteiten aanbiedt, schat men in 2002 op 275 tot 350 (Van Beveren & Zwart, 2003). Het LEI komt voor de verblijfsrecreatie in Noord-Brabant in 2005 met een aantal van 328 bedrijven met dagrecreatieve activiteiten ook binnen die marge. De volgende procentuele verdeling is aan te geven⁹ (Van Beveren & Zwart, 2003)

- o Minicampings 49 %;
- o Groepsaccommodaties 23 %;
- o Bed-en-Breakfast 13 %;
- o Bungalows/huisjes 7 %;
- o Appartement 3%;
- o Overig 6 %.

Het gemiddelde aantal slaapplekken per bedrijf is 40. Totaal komt men dus in Brabant tot een aantal van ongeveer 11.000 tot 14.000. Wanneer er gekeken wordt naar het

⁷ Schatting op basis van bovengenoemde landelijke gemiddelden.

⁸ Winkel streekproduct valt binnen het onderzoek van Van Beveren & Zwart (2003) onder Agro-toerisme

⁹ De optelsom van deze percentages is meer dan 100 %, waarschijnlijk gaat het hierbij om afrondingsverschillen

totale aanbod aan slaappleatsen in de provincie, dan gaat het hierbij om 9 tot 11 % van het totale aantal slaappleatsen. De arbeidsinzet bij de verschillende agrotouristische activiteiten loopt uiteen. Dagrecreatieve activiteiten vergen gemiddeld 1 tot 3,5 fte per bedrijf. Voor verblijfsrecreatie geldt dat de arbeidsinzet per bedrijf varieert van 0,1 tot 1,5 fte (Beveren & Zwart, 2003).

Gemiddeld haalt een agrotouristisch bedrijf in Noord-Brabant een bezetting van 40 tot 60%. De omzet per agrarisch dagrecreatieactiviteit in Noord-Brabant varieert van € 2000,-- tot € 20.000,--, bij verblijfsrecreatie is die € 8000,-- tot € 20.000,-- (Beveren & Zwart, 2003).

Bij 30 % van de agrotouristische bedrijven wordt een bedrijfsresultaat van maximaal 5000, behaald. Slechts 15 % van de bedrijven heeft een resultaat hoger dan €20.000,-. Verblijfsrecreatiebedrijven halen over het algemeen hogere resultaten (Van Beveren & Zwart, 2003)

Het grootste aantal bedrijven met agrotourisme zijn graasdierbedrijven (tabel 2).

Tabel 2 bedrijven met agrotourisme in Noord-Brabant, naar bedrijfstype (CBS, 2003)

<i>Bedrijfstype</i>	<i>Verblijfs- accomodatie, totaal</i>	<i>Verblijfs- recreatie</i>	<i>Ontvangst- mogelijkheden</i>	<i>Verhuur recreatie goederen</i>
Akkerbouwbedrijven	33	25	9	6
Tuinbouwbedrijven	22	10	13	3
Blijvende teeltbedrijven	14	3	10	1
Graasdierbedrijven	187	107	80	53
Hokdierbedrijven	25	11	12	6
Gewassencombinaties	8	6	2	1
Veeteeltcombinaties	11	6	6	1
Gewassen/ veeteeltcombinaties	28	19	8	5

Er zijn in Nederland vier organisaties die zich bezighouden met agrotourisme (Afgeleid uit LNV, 1997). Voor Noord-Brabant kon achterhaald worden hoeveel bedrijven er per organisatie aangesloten is (*bron*: Internet)

- o **Stichting Vrije Recreatie Nederland (SVR)** 115 adressen, boerderij=58, geen boerderij =57 (<http://www.svr.nl>);
- o **Vereniging voor kampeerboeren (VEKABO)** 111 adressen 42 % van de leden heeft geen agrarisch bedrijf (mond. med. Vekabo Noord-Brabant);
- o **Europees Centrum voor Eco en Agro Toerisme (ECEAT)** 14 adressen, waarvan zeker een boerderij =5, onzeker=4, geen boerderij=5 (<http://www.eceat.nl>);
- o **Stichting Hoevelogies Nederland** 18 adressen, waarvan zeker een boerderij = 6, onzeker=2, geen boerderij=10 (<http://www.dutch-farmholidays.com>).

De aantallen per organisatie kunnen niet zonder meer worden opgeteld. Uit de zoekopdracht op Internet blijkt dat een groot aantal van de agrotouristische adressen lid is van meerdere organisaties.

Het CBS blijkt alleen gegevens te hebben over agrarische bedrijven in Noord-Brabant die lid zijn van de SVR; over de drie andere organisaties ontbreekt de informatie¹⁰. Tabel 3 laat zien dat van 53 bedrijven¹¹ bekend is dat zij lid zijn van de SVR; de verdeling per bedrijfstype is hierbij ook aangegeven. Opvallend is het hoge aantal Graasdierbedrijven dat lid is van de SVR.

Tabel 3 Agrarische bedrijven in Noord-Brabant, aangesloten bij de SVR, naar bedrijfstype

<i>Bedrijfstype</i>	<i>Aangesloten bij SVR</i>
Akkerbouwbedrijven	7
Tuinbouwbedrijven	2
Blijvende teeltbedrijven	1
Graasdierbedrijven	27
Hokdierbedrijven	4
Gewassencombinaties	5
Veeteeltcombinaties	1
Gewassen/veeteeltcombinaties	6

§ 2.2.2 Excursie/voorlichting

De lijst van het Brabants Bureau voor Toerisme (BBT) geeft 95 boerenbedrijven aan met excursie en educatie faciliteiten.

De hoeveelheid arbeid die gemoeid is met excursies loopt gemiddeld op een Noord-Brabants Agrotouristisch bedrijf van 0,1 tot 0,3 fte¹².

§ 2.3 Streekproducten en huisverkoop

§ 2.3.1 Streekproducten

In Noord-Brabant zijn er in totaal tussen de 100 en 200 streekproducenten bekend (Kusters et al, 2001; med. E. Hendriks, Agro&Co). Het Brabants Bureau voor Toerisme geeft in totaal 79 streekproducten aan (voor overzicht, zie bijlage 2). Agro&Co komt tot 5000 artikelen die aangeboden worden op boerenbedrijven (med. E. Hendriks, Agro&Co)

Over de economische omvang per initiatief zijn weinig concrete gegevens. Schattingen variëren van enkele duizenden tot rond de 100.000 euro per jaar. Verwacht wordt dat een deel van de omzet niet opgegeven wordt door de ondernemers.

Agro&Co heeft onderzoek gedaan naar streekproductie in de provincie Brabant en concludeert dat voor de boerderij- en hoeveproducten de totale omzet hiervan bijna 1% van de totale omzet van de voedingsector in de provincie Noord-Brabant is (med. E. Hendriks, Agro&Co).

¹⁰ In de gecombineerde opgave (vhn. Landbouwtelling) van 2005 is een bredere vraagstelling gebruikt om te achterhalen of men lid is van een brancheorganisatie voor agro-toerisme. Helaas zijn deze gegevens nog niet (rechtstreeks) beschikbaar

¹¹ Er zit een verschil tussen het aantal bedrijven dat volgens het CBS lid is van de SVR (53) en het aantal dat op de SVR site zelf gevonden is (58). Hiervoor zouden twee verklaringen aangedragen kunnen worden. Allereerst stammen de gegevens van het CBS uit 2003, terwijl de gegevens van de SVR de meest recente zijn. Verder zouden een aantal agrariërs om wat voor reden dan ook, hun lidmaatschap niet opgegeven kunnen hebben bij de landbouwtelling/gecombineerde opgave.

¹² 1 Fte (fulltime equivalent) staat gelijk aan 1800 arbeidsuren oftewel één voltijdsbaan.

§ 2.3.1 Verkoop aan huis

In het ETIN-rapport (2005) wordt geconcludeerd dat op ongeveer 1080 bedrijven huisverkoop plaatsvindt. Hierbij moet aangegeven worden dat waarschijnlijk een deel van de ondernemers de opbrengsten van de huisverkoop niet opgeeft en daarom het werkelijke aantal adressen met huisverkoop hoger uit kan vallen dan 1080.

Bij het Brabants Bureau voor Toerisme (BBT) zijn 164 verkoopadressen bekend (voor overzicht, zie bijlage 2).

Tabel 4 Huisverkoop op agrarische bedrijven in Noord-Brabant, per bedrijfstype (CBS, 2003)

<i>Bedrijfstype</i>	<i>Verkoop aan huis totaal</i>	<i>Kaas</i>	<i>Zuivel, anders dan kaas</i>	<i>Wijn</i>	<i>Fruit</i>	<i>Groenten</i>	<i>Aard- appelen</i>	<i>Verkoop aan huis, overig</i>
Akkerbouw- Bedrijven	130	10	-	-	6	16	6	31
Tuinbouw- bedrijven	344	32	2	-	53	186	96	56
Blijvende teeltbedrijven	177	11	-	-	60	7	99	19
Graasdier- bedrijven	168	40	31	7	11	31	6	83
Hokdier- bedrijven	56	1	1	-	1	10	4	40
Gewassen combinaties	98	11	1	2	23	56	15	28
Veeteelt combinaties	34	1	-	1	2	17	2	15
Gewassen/veeteelt combinaties	75	9	6	2	3	26	3	23
Totaal	1082	115	42	12	159	349	288	295

§ 2.4 Landbouw en zorg

Het is niet geheel bekend hoeveel zorgboerderijen er precies in Noord-Brabant zijn. Het ZLTO heeft 51 Noord-Brabantse zorgboeren in haar ledenbestand. De meest recente cijfers van het CBS (2003) melden 54 agrariërs met een zorgtak. De ETIN kwam in 2003 tot een totaal van 50 boerderijen met zorgtaken op basis van CBS cijfers.

Het LEI constateert evenals het CBS en het Steunpunt Landbouw en Zorg in haar Land- en tuinbouwgegevens van 2005: 54 Noord-Brabantse zorgboeren.

Uit de gegevens van CBS van 2003 blijkt dat graasdierbedrijven de meeste zorgtaken hebben (tabel 5).

Tabel 5 Zorgboerderijen in Noord-Brabant, naar bedrijfstype (CBS 2003)

<i>Bedrijfstype</i>	<i>Zorgtaken, totaal</i>	<i>Dagbesteding</i>	<i>Wonen, werken</i>	<i>Arbeidstoeleiding</i>
Akkerbouwbedrijven	3	3	-	-
Tuinbouwbedrijven	6	5	2	1
Blijvende teeltbedrijven	1	1	-	1
Graasdierbedrijven	31	20	10	8
Hokdierbedrijven	5	5	-	1
Gewassencombinaties	2	1	-	1
Veeteeltcombinaties	2	2	-	-
Gewassen/veeteeltcombinaties	4	3	3	1

Inkomsten:

Voor de provincie Noord-Brabant zijn er geen gegevens over de fysieke en economische omvang van de zorgboerderijen in de provincie. Het volgende is daarom gebaseerd op landelijke gegevens.

Er is geen algemene uitspraak mogelijk over dé zorgboerderij. Zorgboerderijen verschillen van aard en omvang. Landelijke economische gegevens zijn er, opgedeeld naar intensiviteit van de aangeboden zorg, onderzocht onder 10 zorgboerderijen (Hassink & Trip, 2000). Men onderscheidt daarbij 5 typen zorg, waarbij het varieert van agrarische bedrijven waar cliënten 'meehelpen' (helpende hand) tot agrarische bedrijven die geheel ondergeschikt zijn aan de aangeboden zorg (Zorg focusbedrijf) (tabel 6). Deze typen zorgboerderijen verschillen onderling op gebied van:

- o Aantal cliënten;
- o De begeleiding;
- o Aard van de arbeid die de cliënten doen;
- o Het belang dat gehecht wordt aan een efficiënte bedrijfsvoering;
- o Investerings voor voorzieningen en nieuwe activiteiten.

Wanneer er gekeken wordt naar de investeringen en ontvangsten per zorgboerderij, dan constateert men verschillen; de gezinsinkomens blijken tussen de verschillende typen zorgboerderijen erg te verschillen (zie tabel 6). Nb. Dat de tabel voor alle bedrijfstypes gelijke cijfers geeft voor 'inkomen landbouwtak' is mogelijk gevolg van indexering.

Tabel 6 Gezinsinkomens per type zorgboerderij in GULDENS op basis van onderzoek onder tien zorgboerderijen (Hassink & Trip, 2000) (f)

	<i>Helpende hand¹³</i>	<i>Zorg neventak¹⁴</i>	<i>Zorg Nevenbedrijf¹⁵</i>	<i>Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf¹⁶</i>	<i>Zorg focusbedrijf¹⁷</i>
Inkomen zorgtak	27.800	36.400	72.400	32.400	55.800
Inkomen landbouwtak	40.500	40.500	40.500	40.500	0
Inkomen buiten bedrijf	54.000	0	0	0	0
Totaal gezinsinkomen	122.300	76.900	112.900	72.900	55.800

Financiering en omzet

De financiering van de zorg op landbouwbedrijven in Nederland loopt sterk uiteen. Het is afhankelijk van het type zorg welke begeleiding vereist is en zodoende ook welke kosten dat met zich meebrengt. Binnen de agrarische zorgboerderijen zijn een aantal manieren hoe zorg gefinancierd wordt. Vaak is er sprake van een combinatie van manieren van financiering. Allereerst kan de zorgboer (deels) in dienst zijn bij een zorginstelling, daarnaast kan de zorgboer een dagvergoeding en/of een huur- of onkostenvergoeding ontvangen. In geval er naast de zorgboer meerdere werkbegeleiders aanwezig zijn, kunnen deze in dienst zijn van een zorginstelling, de zorgboerderij zelf of gefinancierd uit de persoonsgebonden budgetten (PGB's) per cliënt. Daarnaast komt het in enkele gevallen voor dat de cliënten een eigen bijdrage leveren om hun plek op de zorgboerderij te financieren (Ketelaars, Van Erp & Hassink, 2002).

Tabel 7 geeft aan hoe de zorg op de zorgboerderijen in Nederland gefinancierd wordt. Opvallend is de hoge groei tussen 2003 en 2004 van financiering van de zorg d.m.v. daggeldvergoeding door de zorginstelling/dagactiviteitencentrum en de financiering uit het persoonsgebonden budget. Het aantal zorgboer(in)en dat direct in dienst is bij een zorginstelling blijft echter redelijk constant.

13 Helpende hand: de cliënten helpen bij de productie binnen de context van een efficiënt productiebedrijf

14 Zorg neventak: op het landbouwbedrijf wordt naast een efficiënte productietak een zorgtak gestart. In tegenstelling tot het vorige type worden de deelnemers veel minder ingeschakeld binnen het commerciële productiedeel van het bedrijf.

15 Zorg nevenbedrijf: idem als Zorg neventak, maar dan groter in omvang.

16 Geïntegreerd Landbouw Zorg bedrijf: binnen het productiedeel van het bedrijf worden aanpassingen gedaan ten gunste van de cliënten. Dit gaat deels ten koste van de commerciële functie van het agrarische bedrijf

17 Zorg focusbedrijf: de commerciële productiefunctie is hier geheel ondergeschikt aan de zorgfunctie. De landbouwtak is er dus puur en alleen om de cliënten dagbesteding te bieden.

Tabel 7 Financieringsvormen van zorgboerderijen in Nederland in aantallen zorgboerderijen
(<http://www.landbouwzorg.nl>)

	2001	2003	2004
Werkbegeleiders in dienst van zorginstelling/ Dag Activiteiten Centrum (DAC)	126	139	149
Werkbegeleiders in dienst van Landbouw & Zorg combinatie	19	19	30
Boer(in) in dienst van zorginstelling/DAC	37	36	36
Zorginstelling/DAC betaalt daggeldvergoeding	55	58	104
Zorginstelling/DAC betaalt huur-/onkostenvergoeding	16	21	33
Werkbegeleiders betaald vanuit Persoonsgebonden Budget	79	113	152
Deelnemers betalen eigen bijdrage	14	16	21
Werkbegeleiders krijgen geen vergoeding	35	38	41

§ 2.5 Overig

§ 2.5.1 Stalling van goederen en/of onderbrengen van dieren

In 2003 geven 670 bedrijven op dat zij een vorm van stalling aanbieden. Daarvan heeft bijna de helft een graasdierbedrijf.

Tabel 8 Agrarische bedrijven in Noord-Brabant met stallingmogelijkheden, naar bedrijfstype (CBS, 2003)

<i>Bedrijfstype</i>	<i>Aantal bedrijven</i>
Akkerbouwbedrijven	128
Tuinbouwbedrijven	33
Blijvende teeltbedrijven	18
Graasdierbedrijven	333
Hokdierbedrijven	67
Gewassencombinaties	28
Veeteeltcombinaties	19
Gewassen/veeteeltcombinaties	48

§ 2.5.2 Duurzame energieproductie

§ 2.5.2.1 Energieproductie agrarische bedrijven

Tabel 9 Agrarische bedrijven in Noord-Brabant met duurzame energieproductie naar bedrijfstype (CBS 2003)

<i>Bedrijfstype</i>	<i>Duurzame energieproductie totaal</i>	<i>Duurzame energieproductie eigen gebruik</i>	<i>Duurzame energieproductie voor derden</i>	<i>Duurzame energie, eigen en voor derden</i>
Akkerbouwbedrijven	10	9	1	-
Tuinbouwbedrijven	31	30	1	-
Blijvende teeltbedrijven	3	2	1	-
Graasdierbedrijven	131	125	6	-
Hokdierbedrijven	72	66	4	1
Gewassencombinaties	5	5	-	-
Veeteeltcombinaties	3	3	-	-
Gewassen/ veeteeltcombinaties	8	8	-	-

§ 2.5.2.2 Biomassa

Uit de gegevens van het CBS uit 2003 is af te leiden dat er in Noord-Brabant op twee agrarische bedrijven energie uit biomassa opgewekt wordt. De energie wordt vermarkt en voor eigen gebruik aangewend. In Noord-Brabant blijken vergunningen verstrekt te zijn voor negen grotere initiatieven voor mestvergistings (boven 25.000 ton). Daarvan is er tot op heden weinig gerealiseerd. Daarnaast zijn er nog een aantal die op het punt staan om te gaan starten (med. A.W. Vermeer, prov. Noord-Brabant). De interesse vanuit de glastuinbouw is wel tweeledig: energieproductie en gewasresten.

§ 2.5.2.3 Met grondbuizen

In Noord-Brabant wordt op 30 agrarische bedrijven energie opgewekt door middel van grondbuizen (zie voor uitleg over grondbuizen § 1.5.2). Slechts bij één initiatief daarvan wordt de opgewekte energie commercieel vermarkt (zie tabel 10)

Tabel 10 Agrarische bedrijven in Noord-Brabant met grondbuizen, naar bedrijfstype (CBS, 2003)

<i>Bedrijfstype</i>	<i>Eigen gebruik</i>	<i>Levering aan derden</i>	<i>Eigen gebruik en levering aan derden</i>
Akkerbouwbedrijven	-	-	-
Tuinbouwbedrijven	9	-	-
Blijvende teeltbedrijven	-	-	-
Graasdierbedrijven	1	1	-
Hokdierbedrijven	17	-	-
Gewassencombinaties	-	-	-
Veeteeltcombinaties	-	-	-
Gewassen/veeteeltcombinaties	2	-	-

§ 2.5.3 Paardenhouderij

Er zijn meerdere initiatieven m.b.t. paardenhouderij op het platteland waar te nemen. Dat geldt ook voor initiatieven bij boeren. De exacte omvang van de paardenhouderij in Noord-Brabant en in Nederland is echter niet aan te geven (mond. med. J. van de Broek, ABAB; Van Toledo, ZLTO). In 2003 zijn er in de provincie Noord-Brabant (CBS, Landbouwtelling) 3439 agrariërs met paarden en/of pony's geteld ($\pm 23\%$ van het totale aantal Brabantse agrariërs)¹⁸. Daarvan kan niet gezegd worden dat zij de paardenhouderij als tweede tak hebben. Het gaat hier om de aanwezigheid van paarden of pony's op het bedrijf.

Er kan een volgende opdeling gemaakt worden onder paardenhoudende agrariërs in Noord-Brabant (CBS, 2003).

- o Akkerbouwbedrijven: 176;
- o Tuinbouwbedrijven: 122;
- o Blijvende teeltbedrijven: 65;
- o Graasdierbedrijven: 2183;
- o Hokdierbedrijven: 422;
- o Gewassencombinaties: 54;
- o Veeteeltcombinaties: 121;
- o Gewas/veeteeltcombinaties: 296.

In totaal zijn er op landbouwbedrijven in Noord-Brabant 18495 paarden en 9263 pony's (CBS). Dit aantal geldt voor het aantal paarden wat niet voor eigen recreatief gebruik is (Raad voor het landelijk gebied, 2001).

In 2002 boden 12 tot 18 Noord-Brabantse agrarische bedrijven pony/paardrijden als dagtoeristische activiteit aan (Van Beveren & Zwart, 2003).

6% van de ZLTO leden, ofwel ± 700 leden, heeft meer dan 5 paarden of pony's. Het is hierbij niet na te gaan of het gaat om bedrijfs- of hobbymatig gehouden paarden (mond. med. Van Toledo, ZLTO).

Helaas zijn er voor de paardenhouderij nog geen financiële kengetallen bekend. Dat geldt zowel voor de provincie Noord-Brabant als voor Nederland. De sectorraad paarden heeft besloten om, in samenwerking met de Rabobank, in april 2006 kengetallen over de paardenhouderij te presenteren (mond. med. J. van den Broek, ABAP). Voor de provincie Noord-Brabant zal deze publicatie interessant zijn.

¹⁸ Totaal aantal agrariërs in de provincie Noord-Brabant in 2003 (CBS, Landbouwtelling 2003)

3. Waar komen de verschillende verbrede activiteiten voor

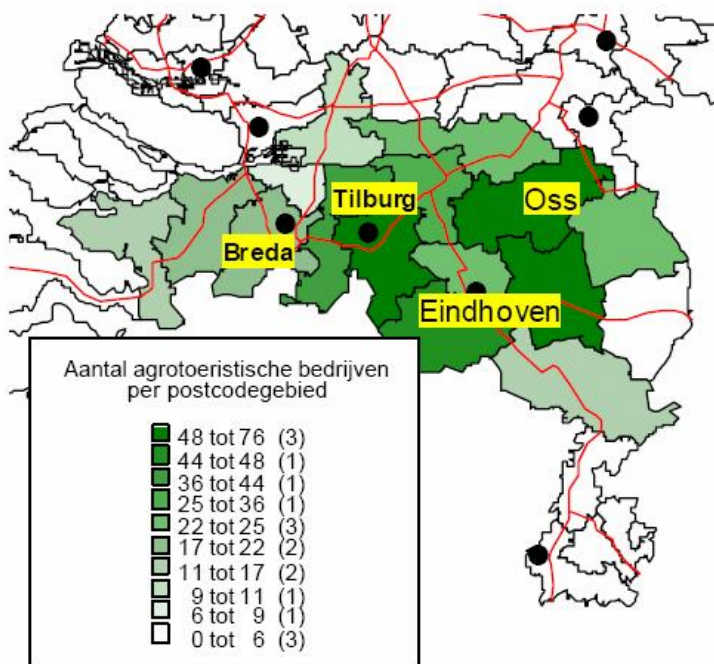
§ 3.1 Algemeen

In het onderzoek is maar een beperkt aantal gegevens aangetroffen over de verspreiding van de verschillende verbrede landbouwactiviteiten in Noord-Brabant. Het CBS beschikt wel over postcodegegevens per type verbrede landbouwactiviteit maar deze worden pas beschikbaar gesteld als hiertoe aan het CBS een opdracht wordt verstrekt.

§ 3.2 Agrotourisme en excursie/voorlichting

§ 3.2.1 Agrotourisme

Geografische ligging (op basis van bedrijfsenquête): vooral geclusterd rond de driehoek Oss-Tilburg-Eindhoven. In West-Brabant minder activiteiten dan in Midden- en Oost-Brabant. (Van Beveren & Zwart, 2003) Zie figuur 1.

Bron: bewerking Marktplan adviesgroep, 2002

Figuur 1 Dichtheid van agrotouristische bedrijven in Noord-Brabant

Een clustering van agrarische bedrijven met agrotourisme treft men aan in het midden en zuidoosten van Noord-Brabant. Vooral locaties rond natuurgebieden (Kempen, Meierij, Peel) zijn daarbij in trek (Van Koulik, Teeuwen, Voskuilen, 1998)

Een kleine meerderheid van de dagrecreatiebedrijven ligt in de nabijheid van dichtbevolkte stedelijke agglomeraties. Het blijkt echter dat deze bedrijven geen positievere resultaten halen als bedrijven die in meer perifere regio's liggen (Van Beveren & Zwart, 2003). Van Koulik, Teeuwen, Voskuilen (1998) concluderen vooral dagrecreatie in de Meierij en de Peel.

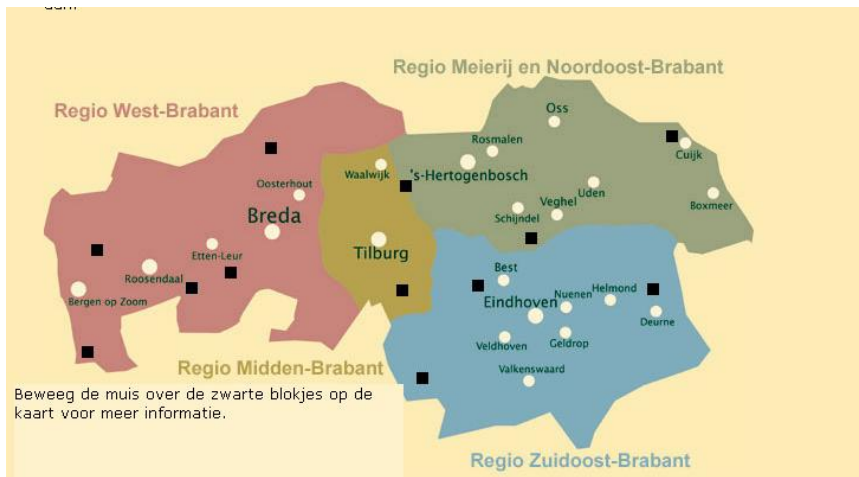
Bij het overgrote deel van de dagrecreatiebedrijven is ook veel verblijfsrecreatie aanwezig.

De verblijfsrecreatie is sterk geclusterd in de Meierij en de Kempen. Het onderdeel minicampings daarvan ook wat meer in het midden van Noord-Brabant en iets meer in de Kempen en de Peel (Van Koulik, Teeuwen, Voskuilen, 1998)

§ 3.2.2 Educatie/ excursies

Bijlage 3 geeft een overzicht van agrarische bedrijven met educatieve nevenactiviteit, gesorteerd op plaatsnaam (bron: internet).

§ 3.3 Streekproducten en huisverkoop

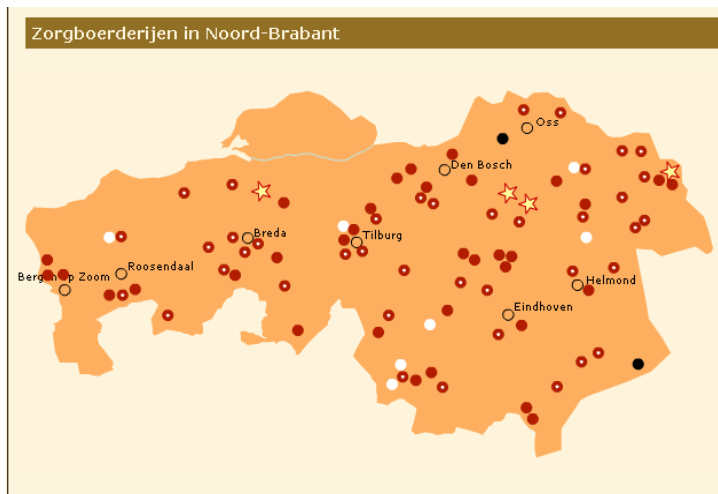

Figuur 2 Verdeling van samenwerkingsverbanden t.a.v. plattelandsontwikkeling en streekproductie. Één witte stip is één samenwerkingsverband (<http://www.toerismebrabant.nl/goeieten>)

De samenwerkingsverbanden ten aanzien van plattelandsontwikkeling en streekproductie zijn gelijkmatig over de provincie Noord-Brabant verdeeld (mond med. Charlotte Michielsens BBT). Bijlage 1 geeft een overzicht van bekende samenwerkingsverbanden (bron: internet).

Bijlage 2 geeft een overzicht van agrarische bedrijven met huisverkoop en streekproducten, gesorteerd op plaatsnaam (bron: internet, BBT).

§ 3.4 Landbouw en zorg

Figuur 3 De verdeling van zorgboerderijen in Noord-Brabant. De uitleg van de symbolen is in dit kader niet relevant (bron: <http://www.landbouwzorg.nl/noord-brabant/kaart.php>)

Figuur 3 geeft een spreiding weer van zorgboerderijen. Daarbij moet gezegd worden dat niet alle zorgboerderijen welke weergegeven zijn, ook daadwerkelijk agrarisch bedrijven zijn.

Uit bovenstaand kaartje valt af te leiden dat met name in Oost-Brabant een clustering valt te ontdekken van zorgboerderijen.

§ 3.5 Overig

§ 3.5.1 Stalling

Geen gegevens over verkregen. Is te beantwoorden na opdracht daartoe bij CBS.

§ 3.5.2 Duurzame energieproductie

Geen gegevens over verkregen.

§ 3.5.2 Paardenhouderij

De paardenhouderij is met name geclusterd rond de driehoek Den Bosch-Deurne-Eindhoven en in de Kempen onder de lijn Tilburg-Eindhoven. Ook daarbuiten is de paardenhouderij sterk in opkomst (mond. med. K. Van Toledo, ZLTO).

4. De ontwikkeling van de diverse verbrede activiteiten

§ 4.1 Algemeen

In de jaren 1998 t/m 2000 en 2002 t/m 2005 zijn er in de landbouwtelling vragen gesteld over de verbrede landbouw (med. W. Van Veen, CBS). De cijfers van 2002 komen uit de door het LEI bewerkte gegevens van de landbouwtelling¹⁹. De gegevens van 1998 en 1999 zijn verkregen door een optelsom van de gegevens van COROP-gebieden in Noord-Brabant. Deze zijn betrokken van de webselector van CBS. Helaas waren de gegevens van 2000 niet terug te vinden door middel van de webselector.

Tabel 11 geeft de gegevens weer van de genoemde jaren. Alle takken van verbrede landbouw laten sinds 1998 een groei zien van de aantallen bedrijven die aan de betreffende tak doen. Bij een aantal takken zijn opmerkelijke dingen te zien; bij de stalling van goederen is tussen 1998 en 1999 een sprong gemaakt van 192 naar 400. Het kan hierbij gaan om een opmerkelijke groei, maar omdat men kan kiezen om zaken wel of niet op te geven bij de landbouwtelling, zou het ook zo kunnen zijn veel agrariërs dit pas in 1999 opgegeven hebben. Tussen 1998 en 1999 is een opmerkelijke daling waar te nemen bij het verblijfsstoerisme, maar dit zou ook te maken kunnen hebben met de vrijwilligheid van het opgeven bij de landbouwtelling; men kan om wat voor reden dan ook iets niet opgeven.

¹⁹ Definities LEI 2004 en 2005: Agrotourisme omvat o.a. verblijfsrecreatie, ontvangst van bezoekers, verhuur van recreatiegoederen, dieren en andere voorzieningen. Bij verwerking van land- en tuinbouwproducten op het bedrijf gaat het om zuivelproducten, groenten, fruit en andere producten. Huisverkoop betreft producten van eigen bedrijf of van andere bedrijven. Onder zorgtaken moet worden verstaan: kinderopvang, opvang van gehandicapten, demente bejaarden, ex-psychiatrische patiënten, delinquenten, verslaafden e.a.

Definities LEI 2002 en 2003: Agrotourisme omvat o.a. de volgende activiteiten: minicamping, logies met ontbijt, hotel, appartementen, huisjes, trekkershut, groepsaccommodatie, kampeerboerderij, ligplaatsen voor pleziervaartuigen. Huisverkoop betreft producten van eigen bedrijf of van andere bedrijven

Onder zorgtaken moet worden verstaan: kinderopvang, opvang van gehandicapten, demente bejaarden, ex-psychiatrische patiënten, delinquenten, verslaafden e.a.,

Tabel 11 Overzicht van ontwikkeling van verschillende vormen van Verbrede landbouw gedurende een aantal jaren.

Type	2005	2004	2003	2002	1999	1998
Agrotoerisme totaal	-	548 ^a	548 ^a	548 ^a		
Agrotoerisme, verblijfsrecreatie	328 ^a	-	328 ^b	-	124 ^c	146 ^c
Agrotoerisme, ontvangstmogelijkheid	-	-	-	-	146 ^c	152 ^c
Stalling van goederen en/of onderbrenging van dieren	674 ^a	-	674 ^b	-	400 ^c	192 ^c
Verwerking land- en tuinbouwproducten	154 ^a	-	154 ^b	-	127 ^c	152 ^c
Huisverkoop land- en tuinbouwproducten	1082 ^a	-	656 ^a 1028 ^b	656 ^a	656 ^c	829 ^c
Zorgtaken	54 ^a	54 ^a	39 ^a , 54 ^b	39 ^a	39 ^c	43 ^c

^a Lei, 2005, bewerkte landbouwtelling

^b CBS landbouwtelling, 2003

^c Op basis van gegevens van COROP gebieden²⁰

§ 4.2 Agrotoerisme en excursie/voorlichting

De ontwikkeling van het totaal aan logiesverblijven in Noord-Brabant is als volgt (CBS, 2005):

2000	9 %	totaal is 25,9 miljoen
2001	10 %	totaal is 25,2 miljoen.
2002	9 %	totaal is 25,2 miljoen.
2003	9 %	totaal is 24,9 miljoen.
2004	9 %	totaal is 25,7 miljoen.

Agrotoerisme in Noord-Brabant is niet iets geheel nieuws: een kwart van de agrotoeristische ondernemers is al meer dan tien jaar bezig. De laatste vijf tot tien jaar is het plattelandstoerisme in Noord-Brabant echter sterk gegroeid. Onder het agrotoeristische aanbod heeft een verandering in aard plaatsgevonden. Eerst waren er vooral bedrijven met zowel verblijfs- als dagrecreatie. Vervolgens kwam vooral het aanbieden verblijfsrecreatie in zwang. Eind jaren '90 vond de ontwikkeling vooral op gebied van dagrecreatie plaats (Beveren & Zwart, 2003).

Driekwart van de huidige agrotoeristische ondernemers in Noord-Brabant is stapsgewijs groter geworden (Beveren & Zwart, 2003).

1,5 % van de agrarische bedrijven in Noord-Brabant heeft in 1997 een vorm van agrotoerisme (Van Koulik, Teeuwen, Voskuilen, 1998). Op dat moment nam Noord-Brabant 12 % van het totale aanbod van agrotoerisme in beslag, waarbij het gemiddelde van Nederland lag op 2,1 % waarbij gezegd moet worden dat een uitschieter als Zeeland het gemiddelde danig omhoog brengt.

²⁰ Nederland is verdeeld in 40 analytische eenheden, de zgn. Corop-gebieden. De gebieden zijn ingesteld door de Coördinatie Commissie Regionaal Onderzoeksprogramma. Een Corop-gebied bestaat uit een aantal gemeenten die tot één provincie behoren en die samen een aaneengesloten gebied vormen (bron CBS)

Verblijfsrecreatie in 1997 voor Noord-Brabant is 12 %; dagrecreatie is 15 %; en minicampings is 12 % (Van Koulik, Teeuwen, Voskuilen, 1998: CBS- telling 1997)

Er is een stijging waar te nemen in aantal de gasten bij agrotouristische ondernemers, vooral bij kamperen (minicampings) en dagrecreatie (mon. med. H. Kusters, ZLTO)

Het luxer segment bij het logeren bij de boer (bijvoorbeeld de Groene Kamer) blijft achter. Er kan gezegd worden dat daarvoor geen grote markt is. Het segment logeervoorzieningen dat inspeelt op de lagere prijsklasse is echter wel succesvol (mon. med. H. Kusters)

De arbeidsinzet voor verblijfsrecreatie is gegroeid van gemiddeld 0,3 fte in 1998 tot 0,5 fte in 2002 (Van Beveren & Zwart, 2003)

§ 4.3 Streekproducten en huisverkoop

Er is een groei waar te nemen in het aantal streekproducten dat wordt aangeboden. Hierover ontbreken echter harde cijfers (mon. med. Charlotte Michielsen, BBT).

§ 4.4 Landbouw en zorg

De onderstaande gegevens zijn verkregen via de website van het Landelijk Steunpunt Landbouw en Zorg. Onduidelijk is het of het hier daadwerkelijk gaat om *agrarische* zorgboerderijen of om andere instellingen waar op enigerlei wijze zorg gecombineerd wordt met landbouw. De zorglandbouw is in trek. De procentuele groei neemt echter iets af. In Nederland zijn het aantal zorgboerderijen gegroeid van 75 in 1998 tot 432 in 2004.

Voor Noord-Brabant is een groei te ontdekken van 45 bedrijven in 2001, via 51 in 2003 tot 56 in 2004. Het aantal zorgboerderijen dat zou willen starten loopt van 22 in 2001, via 24 in 2003 tot 22 in 2004.

Van oudsher vond zorg op landbouwbedrijven veel plaats op biologisch (dynamische) boerderijen. Nu is het echter zo dat er onder agrarische bedrijven met een gangbare productiemethode een inhaalslag plaatsgevonden heeft. Zie tabel 12

Tabel 12 Zorgboerderijen in Nederland naar aard van de productie (<http://www.landbouwzorg.nl>)

	Bestaande zorgboerderijen			Boerderijen die willen starten		
	2001	2003	2004	2001	2003	2004
Gangbare productiemethode	121	149	183	38	37	11
Biologische productiemethode	88	99	105	23	24	15
Biologisch-dynamisch	45	46	48	6	6	3
Van gangbaar naar biologisch	17	16	22	2	0	0

§ 4.5 Overig

§ 4.5.1 Stalling

Dit is te beantwoorden zijn door middel van op te vragen postcodegegevens van het CBS.

§ 4.5.2 Duurzame energieproductie

Op boerderijniveau stijgt de animo aan het komen voor mestvergisting, maar in Noord-Brabant is nog weinig in werking. In de provincie is altijd meer aandacht geweest voor grootschalige initiatieven (vanwege het feit dat we hier in een mestoverschotgebied zitten) Op dit moment zijn er enkele in aanbouw of starten binnenkort met de bouw (med. A.W Vermeer, Provincie Noord-Brabant)

Vanuit de tuinbouw worden mogelijkheden tot vergisting van plantenresten (voor energieproductie), al dan niet samen met mest, op dit moment bekeken op haalbaarheid (med. A.W Vermeer, Provincie Noord-Brabant).

§ 4.5.2 Paardenhouderij

Uit de ledengegevens van de ZLTO blijkt dat de paardenhouderij in opkomst is (mond. med. K. Van Toledo, ZLTO). Het is daarbij helaas niet aan te geven of het hierbij gaat om dieren die door de agrariërs hobbymatig gehouden worden of voor bedrijfsmatige doeleinden in bezit zijn. Ook is niet aan te geven of het hierbij gaat om pensions o.i.d.

Belangrijk om te noemen is dat veel vrijkomende agrarische bebouwing in bezit komt van niet-agrariërs. Eén van de manieren hoe deze vrijkomende bebouwing ingericht wordt is de paardenhouderij (mond. med. K. Van Toledo, ZLTO)

5. Sterkten en zwakten van de diverse activiteiten

§ 5. 1 Inleiding

Voor dit hoofdstuk is getracht uit de literatuur en in gesprekken met experts te achterhalen wat de sterkten en zwakten ten aanzien van de verbrede landbouw in Noord-Brabant zijn. Waar specifieke kennis voor de provincie Noord-Brabant ontbreekt is dit gebaseerd op de landelijke situatie.

§ 5. 2 Algemene punten ten aanzien van de verbrede landbouw

Kansen

De ruimtelijke ordening in Noord-Brabant laat veel initiatieven voor Verbrede landbouwactiviteiten toe. Met name in de verwervingsgebieden is men op zoek naar nieuwe mogelijkheden om de ruimte en leegkomende agrarische bebouwing in te vullen met nieuwe functies (mond. med. Kusters, ZLTO). De provincie Noord-Brabant is een dichtbevolkt gebied. De provincie biedt aan 2,4 miljoen mensen leefruimte, waarbij verwacht wordt dat de bevolking de komende jaren steeds verder toe gaat nemen (www.brabant.nl/Leven/Bevolkingsgroei.aspx) Binnen de provincie is daardoor een groot potentieel voor de afzet van producten en diensten uit de verbrede landbouw.

Sterke punten

De locaties waarop men in Noord-Brabant (in ieder geval rond Veldhoven) verbrede landbouw ontwikkelt, liggen vaak gunstig ten opzichte van de markt (mond. med G. Mijs, ABAB). Het vermogen dat agrariërs in Noord-Brabant (in ieder geval rond Veldhoven) nodig hebben voor het ontwikkelen van verbrede landbouwactiviteiten is vaak goed voorhanden, zeker wanneer er sprake is van vrijkomen van kapitaal door het stopzetten van een agrarische bedrijfstak (mond. med G. Mijs, ABAB).

Knelpunten

Voor agrariërs is het vaak moeilijk om verbrede landbouw activiteiten op te pakken omdat kennis daarover ontbreekt en men nog erg productiegericht denkt. Vaak wordt de kans op succes vergroot als een gezinslid die kennis wel heeft en dit ook op wil pakken (mond. med G. Mijs, ABAP). Uit een onderzoek naar de vernieuwing van het Maashorstgebied zijn een aantal knelpunten naar voren gekomen waar de verbrede landbouw mee te maken kan krijgen. Allereerst is er onvoldoende samenwerking tussen agrariërs en andere gebiedspartijen om o.a. de verbrede landbouw een succes te maken. Uit datzelfde onderzoek bleek dat agrariërs o.a. recreatieve mogelijkheden niet goed kunnen combineren met hun agrarische bedrijfsvoering (Dubbeldam *et al*, 2004). De klachten ten aanzien van stank zouden een probleem kunnen worden in intensiveringgebieden (mond. med G. Mijs, ABAB).

Bedreigingen

Naast de positieve kanten van een dichtbevolkte provincie kent dit ook nadelen. Het inwonertal van de provincie zal zoals gezegd groeien. Daarnaast neemt door vergrijzing en individualisering het aantal huishoudens sterk toe van 979.000 in 2005 tot 1.156.000 in 2030 (<http://www.brabant.nl/Leven/Bevolkingsgroei.aspx>). De druk op het platteland zal hierdoor waarschijnlijk toenemen, met mogelijke planologische effecten op de mogelijkheden tot het ontplooiën van dien.

Daarnaast is de onzekerheid over het stankbeleid een belangrijke bedreiging voor diverse vormen van verbrede landbouw, zoals landbouw in combinatie met zorg en toerisme/reactie.

§ 5.3 Agrotourisme en excursie/voorlichting

§ 5.3.1 Agrotourisme

Kansen

De vraag naar korte, binnenlandse uitstapjes lijkt te gaan groeien (LNV, 1997). Gekoppeld aan de groei van de bevolking in de provincie Noord-Brabant (www.brabant.nl/Leven/Bevolkingsgroei.aspx) kan een sterke toename verwacht worden van de vraag naar agrotouristische activiteiten.

In 2008 mag men door het verdwijnen van de Wet op de Openluchtrecreatie (WOR) meer mensen ontvangen op minicampings. Er van uitgaande dat er meer omzet op de bedrijven gegenereerd zou kunnen worden, zijn kwaliteitsinvesteringen eerder rendabel te maken.

Schijnbaar is er binnen de provincie Noord-Brabant veel vraag naar agrotouristische activiteiten, vooral wanneer men de minicampings in beschouwing neemt. Terwijl de Recron klaagt over een teruglopend aantal gasten, groeit het aantal gasten op de minicampings (mon. med. H. Kusters, ZLTO). Landelijk is bekend dat deze grotere vraag in ieder geval ook voor SVR-campings geldt (mond. med. Van de Berg, SVR).

Logeren bij de boer (bijvoorbeeld 'De Groene Kamer') komt minder goed van de grond dan andere agro-touristische activiteiten. Voor het goedkopere segment blijkt vraag, maar wanneer er gekeken wordt naar het duurdere segment daarvan, dan kan gezegd worden dat daarvoor geen grote markt is (mon. med. H. Kusters, ZLTO).

De Vekabo ziet in een aantal gebieden wel kansen, hoewel ze denkt dat de markt van verblijfsrecreatie aardig aan het verzadigen is. Onder veel ondernemers zijn ideeën voor de ontwikkeling van recreatieve functies (mond. med. M. van Breugel, Vekabo Noord-Brabant).

Bedreigingen en belemmeringen

Bepaalde vormen van agrotourisme kunnen een bedreiging vormen voor andere recreatief-touristische ondernemingen (Peters, 1996; Van Beveren, 2005). Hier wordt tegen in gebracht dat agrotourisme een ander publiek trekt dan de reguliere toeristische voorzieningen op het platteland (Kusters, 2004).

Wet- en regelgeving m.b.t. ruimtelijke ordening kunnen als knellend en belemmerend ervaren worden door agro-ondernemers (LNV, 1997, Van Beveren & Zwart, 2003). Veel

kansen worden beperkt door wet- en regelgeving. In grote lijnen kan dit op drie punten samengevat worden (Van Beveren & Zwart, 2003). In de eerste plaats is de wet- en regelgeving nog niet ingesteld op de nieuwe recreatieve initiatieven en dienen ze voornamelijk om agrarische en natuur/landschappelijke belangen te beschermen. Daarnaast blijken ambtenaren en bestuurders terughoudend in het interpreteren van de wet- en regelgeving. Hierbij blijkt men niet echt te zoeken naar mogelijkheden die de wet biedt voor agro-toeristische onderneming. Verder is vaak nog niet omschreven wat agrotourisme (en plattelandstourisme en groene recreatie) nu precies inhoudt.

Het gaat in Noord-Brabant dan met name om de Wet Ruimtelijke Ordening (WRO) en de Wet Openlucht recreatie (WOR). Ten aanzien van de WRO kan gezegd worden dat het vaak niet geheel duidelijk is wat binnen het bestemmingsplan nu wel en wat nu niet mogelijk is op agrotouristisch gebied, zonder dit bestemmingsplan te wijzigen. Gemeenten kiezen er soms in dat geval voor om geen vrijstelling te geven of aanvullend beleid te schrijven. Daarnaast komt het voor dat de agrotouristische activiteit gedoogd wordt. In dat geval heeft de ondernemer geen zekerheid of zijn activiteiten toekomstbestendig zijn. Investeren in de agrotouristische tak is dan niet zonder risico (Van Beveren & Zwart, 2003)

De regelgeving ten aanzien van groepsaccommodaties, zomerhuisjes, vakantiebungalows is niet vastgelegd in de WOR; gemeenten moeten dit opnemen in het Woning- en Bouwbesluit. Omdat de meeste gemeenten hier echter geen haast mee maken, leidt dit tot grote vertragingen bij het aanvragen van vergunningen (Van Beveren & Zwart, 2003). Verder kunnen door de afschaffing van de WOR in 2008 verschillen ontstaan ten aanzien van de mogelijkheden voor agrotourisme mogelijk tussen gemeenten. De ene gemeente zou in haar bestemmingsplan meer toe kunnen laten dan de andere gemeente (mond. med. Van de Berg, SVR).

De toeristenbelasting van bepaalde gemeenten in Nederland zijn dermate hoog, dat de kosten van agrotourisme te hoog worden om aantrekkelijk te zijn voor de klant (mon. med. Van de Berg, SVR).

Agrotourisme kan visuele vervuiling veroorzaken op campings zonder erfbeplanting; het oppervlaktewater kan vervuild worden, er kan geluidshinder ontstaan; flora, fauna en archeologische zaken kunnen beschadigd of verstoord worden (LNV, 1997). De (gemeentelijke) overheden zouden in de toekomst tegenprestaties voor de mogelijk gemaakte uitbreidingen (denk aan afschaffing WOR) kunnen gaan eisen zoals bijdragen aan landschap of cultuurhistorie (~ rood voor groen) (mon. med. H. Kusters, ZLTO)

Er worden bedreigingen gevoeld op het gebied van de vrijkomende agrarische gebouwen. "Nieuwkomers" kunnen in deze gebouwen recreatieve functies ontplooiën en daarmee een gedeelte van de recreatieve markt afsnoepen. Voor deze nieuwkomers is het makkelijker om de functies te ontplooiën: ze zijn minder gebonden aan wet- en regelgeving dan agrarische ondernemers (mond. med. M. van Breugel, Vekabo Noord-Brabant).

§ 5.3.2 Excursie/voorlichting

Kansen

Er is veel vraag naar excursies op boerderijen (mond. med. Charlotte Michielsen, BBT). Agrariërs kunnen daar op inspelen.

Bedreigingen

Veel agrarische bedrijven die excursies en rondleidingen aanbieden hanteren een minimale groepsgrote. De groepsgrote kan het voor (kleinere) gezinnen en/of voor mensen die 'toevallig' langskomen moeilijk maken om met een excursie of rondleiding mee te gaan (mond. med. Charlotte Michielsen BBT)

§ 5.4 Streekproducten en huisverkoop

§ 5.4.1 Streekproducten

Kansen

Streekproducten zijn 'in', daardoor komt er steeds meer vraag naar onder consumenten. Een grote groep consumenten heeft steeds meer geld over voor producten die in eigen omgeving gemaakt worden. (mond. med. Charlotte Michielsen, BBT; med. E. Hendriks, Agro&Co) Wanneer er sprake is van een klein prijsverschil dan kiest de groep mensen eerder voor streekproducten dan reguliere producten (med. E. Hendriks, Agro&Co)

Er blijkt meerwaarde voor de combinatie tussen de biologische productie en de productie van streekproducten. Het aanbieden van biologische streekproducten biedt daarom kansen (med. E. Hendriks, Agro&Co).

Bedreigingen

Wet- en regelgeving kan de ontwikkeling en afzet van streekproducten belemmeren (med. E. Hendriks, Agro&Co). Met name bij de afzet van de (verse) streekproducten 'aan huis' kan de Warenwet beperkingen geven (Van Beveren & Zwart, 2003) Zie ook bijlage 4.

Zwaktes

Op ondernemersniveau zijn een aantal punten wat de ontwikkeling van streekproducten niet ten goede laat komen. Het eerste dat genoemd kan worden is het ontbreken van kennis over streekproductie en onvoldoende interesse om zich hier in te verdiepen (med. E. Hendriks, Agro&Co).

Daarnaast zijn de producenten veelal, in navolging van de agrarische productie, teveel productgericht en onvoldoende marktgericht (med. E. Hendriks, Agro&Co)

Ten tweede zijn veel initiatieven op gebied van streekproducten nog amateuristisch en hebben een kleinschalig karakter. Schaalvoordelen en imagovoordelen worden daardoor niet

bereikt. Daarbij komt dat er ondernemers zijn die niet willen investeren in een professionele aanpak (med. E. Hendriks, Agro&Co)

Door samenwerking tussen producenten van streekproducten onderling kan de productie en verkoop van streekproducten vergroot worden. Hiervan zijn een aantal voorbeelden genoemd in § 1.3.1. In de praktijk blijkt het dat samenwerking in veel gevallen nog achterwege blijft, waardoor kansen gemist worden (med. E. Hendriks, Agro & Co).

De continuïteit van een streekproduct en productieproces kan in gevaar komen doordat in sommige gevallen de bedrijfsopvolging niet gewaarborgd wordt (med. E. Hendriks, Agro&Co).

§ 5.4.2 Huisverkoop

Bedreigingen

Er is veel kritiek vanuit de MKB en het Bureau Economische Mededinging (BEM) op de huisafzet van producten: men is bang voor concurrentie. Men probeert door te wijzen op bestemmingsplannen veel tegen te houden. (mond. med. H. Kusters, ZLTO)

De regels ten aanzien van productveiligheid vragen forse investeringen van de individuele ondernemer. Omdat de omzetten bij huisverkoop doorgaans verhoudingsgewijs laag zijn, kan het economisch gezien onaantrekkelijk worden om te investeren in Huisverkoop

§ 5.5 Landbouw en Zorg

Kansen

Noord-Brabant is dichtbevolkt. Daardoor kent de provincie ook een grotere hoeveelheid potentiële cliënten voor zorglandbouw (med. H. Kusters, ZLTO).

In de Peel en de kempen zijn er veel onbenutte mogelijkheden voor landbouw en zorg (Kusters *et al*, 2001)

Over het algemeen zijn er goede kansen voor zorglandbouw in die gebieden die ook goede mogelijkheden voor agrotourisme bieden. In de praktijk heeft een aanzienlijk deel van de zorgboeren een toeristische tak of is dat van plan om te ontwikkelen (Kusters *et al*, 2001).

De markt voor gehandicapten- en ouderenzorg in de provincie Noord-Brabant is redelijk voorzien. In de ouderenzorg is door de toenemende vergrijzing waarschijnlijk nog wel een groei te verwachten. Vanuit reïntegratieprojecten (burn-out etc) en de jeugdzorg zijn veel nog onbenutte kansen (mon. med. Van Koulik, ZLTO)

Bij agrariërs in Nederland is een groot enthousiasme ten aanzien van zorglandbouw te ontdekken (Heyman *et al*, 1999). Voor Noord-Brabant kan daarbij aangevuld worden dat zij initiatiefvol zijn (Mon. med. H. Kusters, ZLTO)

Bedreigingen

Landelijk gezien is er nog veel onbekendheid ten aanzien van landbouw en zorg. Dit geldt zowel voor cliënten als voor verwijzers. Hierdoor wordt een deel van de potentiële markt niet benut (Ketelaars, Van Erp & Hassink, 2002). Het blijkt dat zorgboeren in Noord-Brabant, anders dan in andere provincies, goede contacten onderhouden met officiële zorginstellingen (med. M. van Koulik, ZLTO). Hierdoor is mogelijk de bekendheid met zorgboerderijen onder cliënten en verwijzers groter. Ook bij agrariërs is er vaak weinig kennis hoe de 'hazen lopen': veel agrariërs vinden het lastig om aan te geven hoe ze hun boerderij om kunnen zetten in concreet aanbod naar de cliënten toe (Ketelaars, Van Erp & Hassink, 2002). Over het algemeen is echter binnen de agrarische sector wel een grote kennis over zorg zelf. Veel 'boerinnen' hebben een zorgachtergrond die zij toe kunnen passen in de praktijk (med. H. Kusters, ZLTO).

Veel zorgboerderijen in Nederland zijn, door hun ligging op het platteland, moeilijk bereikbaar door middel van openbaar vervoer. Mogelijk is de situatie voor Noord-Brabant een heel andere, aangezien de bevolkingsdichtheid groter is, waardoor ook de dichtheid van het openbaar vervoernet beter is. Feit blijft dat de meer perifeer gelegen zorgboerderijen problemen met de bereikbaarheid kunnen hebben (Ketelaars, Van Erp & Hassink, 2002).

Bij een aantal takken van landbouw en zorg is er vraag naar wonen op de boerderij. Het gaat hier dan vooral om gehandicaptenzorg, ouderenzorg en geestelijke gezondheidszorg. De mogelijkheid om woonfuncties op het platteland te ontwikkelen wordt vaak nog door de ruimtelijke ordening (bestemmingsplannen) tegengehouden (Ketelaars, Van Erp & Hassink, 2002; Dubbeldam *et al*, 2004).

Een structurele financiering voor zorglandbouw ontbreekt nog (Ketelaars, Van Erp & Hassink, 2002). Over het algemeen kan gezegd worden dat de zorgboerderijen in Noord-Brabant een goed contact onderhouden met zorginstellingen. Omdat de zorgboer daarbij de laagste in de keten en kan hij/zij daardoor weinig invloed uitoefenen (med. M. van Koulik, ZLTO)

Verder ontbreekt nog eenduidig landelijk overheidsbeleid voor zorglandbouw. Nu valt de zorglandbouw nog binnen de invloedssfeer van verschillende beleidssectoren. Het beleid is nu daarom nog te gefragmenteerd (Ketelaars, Van Erp & Hassink, 2002)

§ 5.6 Overig

§ 5.6.1 Stalling

In overleg met de opdrachtgever is hierover geen informatie verzameld.

§ 5.6.2 Duurzame energieproductie

In overleg met de opdrachtgever is hierover geen informatie verzameld.

§ 5.6.3 Paardenhouderij

Kansen

De paardenhouderij is een sterk groeiende sector in Nederland (Raad voor het landelijk gebied, 2001) en daarmee economisch gezien een interessante bedrijfstak.

Er zijn een aantal kansen op (agro)-toeristisch gebied waarbij de paardenhouderij op in zou kunnen spelen. Deze kansen zijn nu nog veelal onbenut. Het gaat hier om zaken als ruiterspaden, trektochten, servicepunten voor paard in het buitengebied, bezoekerscentra etc. (Raad voor het landelijk gebied, 2001).

Belangrijk voor de paardenhouderij is dat men realiseert dat de markt niet homogeen is en het inspelen op de verschillende deelmarkten kansen biedt (mond. med J. Van den Broek, ABAB)

Bedreigingen

De paardenhouderij is een groeimarkt: er zijn veel initiatieven waar te nemen op het platteland (mond. med. Van Toledo, ZLTO). Belangrijk is dat deze ontwikkeling parallel blijft lopen aan de vraag. Het aantal paardenhouderijbedrijven zou bijvoorbeeld te groot kunnen worden, waardoor de markt overspoeld wordt (mond. med J. Van den Broek, ABAP).

Daarnaast bestaat er op lokaal niveau het gevaar dat iedere gemeente een andere invulling geeft aan haar beleid ten aanzien van paardenhouderij (mond. med J. Van den Broek, ABAB).

Tenslotte

Uit de berichtgeving valt op te maken dat de meningen over de toekomst van de diverse vormen van verbrede landbouw met de bijbehorende sterkten en zwakten sterk uiteenlopen. Dit geldt ook voor de deskundigen, getuige onderstaande kaders.

Visie Prof. dr. D. Strijker, RuG:

Naar aanleiding van dit onderzoek is Prof. dr. Dirk Strijker gevraagd naar zijn mening over de verbrede landbouw in de provincie Noord-Brabant. Strijker denkt dat de verbrede landbouw in dichtbevolkte gebieden als de provincie Noord-Brabant goede kansen heeft. Er is namelijk sprake van korte lijnen tussen de aanbieder en de afnemer van het Verbrede landbouwproduct.

Verbrede landbouw is in de visie van Strijker zeker geen oplossing voor alle kwalen in het landelijk gebied. Daarnaast moet een agrariër met verbrede landbouw méér willen zijn dan puur producent van agrarische goederen: hij moet zich ondernemer voelen.

Prof. dr. Strijker heeft twee zorgen tav. verbrede landbouw:

- 1) De opvolging en overname.
Verbrede landbouwbedrijven hebben vaak een specifieke vorm ten aanzien van enerzijds de verbrede diensten die zij aanbieden en anderzijds de landbouwtek. Voor veel bedrijven is het maar de vraag of de specifieke vorm waarin de verbreding aangeboden wordt en de relatie die dat heeft met de agrarische bedrijfsvoering een eventuele opvolger of koper aanspreekt. Het boerenbedrijf met de verbrede tek heeft dus een x-factor die de opvolger aan moet spreken, het is ook maar de vraag of dit bedrijf op deze manier voort kan zetten: veel hobby
- 2) De aantasting van het puur agrarische deel.
Op verbrede landbouwbedrijven is sprake van twee (of meer) takken waarop men zich oriënteert. Wanneer de verbrede tek(ken) klein is/zijn, zal de puur agrarische tek core-business blijven en daaronder niet lijden. Echter, bij groei van de verbrede tek, komt men op een bepaald moment op een punt dat deze tek meer aandacht gaat vragen. De agrarische bedrijfsvoering kan daaronder gaan lijden of afgestoten worden.

Toekomst:

Verbrede landbouw is volgens professor Strijker maar een miniem deeltje van het inkomen en zal dit waarschijnlijk ook blijven. Waarom?

- 1) Veel initiatieven hebben vaak een hobbymatig karakter
- 2) Als men dat hobbymatige overstijgt, komt het probleem t.a.v. de verdringing van de oude agrarische bedrijfsvoering.

Prof J.D. van der Ploeg, WUR. uit: *Platteland, Magazine voor Vrienden van het platteland*, voorj. 2006.

We leven in een buitengewoon interessante tijd. Direct voor onze ogen voltrekt zich bijvoorbeeld een omvangrijke omwenteling: landbouwbedrijven worden op een nieuwe leest geschoeid en de veelvormigheid van het nieuwe “gemengde” bedrijf is indrukwekkend. Tegelijkertijd ontstaan nieuwe relaties tussen stad en land. Dat is nog wel een kwestie van zoeken, maar ook hier komen ongetwijfeld nieuwe en solide oplossingen te voorschijn. Interessant is de veelheid van oorzaken en drijfveren die achter deze omwenteling schuilgaan. Want juist die veelheid geeft de omwenteling haar kracht en maakt het tot een massaal en onomkeerbaar proces. De omwenteling wordt namelijk niet zozeer gestuurd vanuit de overheid (met name het ministerie van landbouw), maar vanuit de tienduizenden mannen en vrouwen die werkzaam zijn op land- en tuinbouwbedrijven. Het gaat om een fundamentele omslag.

1. Denk aan de veranderende man-vrouwverhoudingen op de boerderij, waar de partner vaak een eigen, nieuw domein heeft gecreëerd.
2. De relatie tot het werk is veranderd. Agrariërs zoeken plezier en voldoening in hun werk.
3. Ze zijn ook meer eigengereid dan vroeger en zoeken hun eigen weg in plaats van achter hun voormannen aan te lopen.
4. De verhouding tussen boer en burger verandert en er is onmiskenbaar sprake een nieuwe toenadering.
5. Tegelijkertijd groeit het maatschappelijk inzicht dat de landbouw nodig is om ons cultuurlandschap betaalbaar overeind te houden
6. De traditionele verhoudingen in de sector tussen ministerie, voedselindustrie en landbouwwetenschap zijn aan veranderingen onderhevig als gevolg van globalisering en liberalisatie.

6. Ontbrekende kansrijke initiatieven voor de verbrede landbouw

Er is kort gezocht of er in de andere provincies nog kansrijke initiatieven met betrekking tot de verbrede landbouw voorkomen die voor Noord-Brabant interessant zijn. Voor wat betreft de verschillende categorieën van verbrede landbouw (zoals in hoofdstuk 1 genoemd), komen in Noord-Brabant globaal alle typen van verbreding voor die ook elders in het land worden aangetroffen (mond. med. G. Koopman, Van Hall Larenstein; H.Kusters, ZLTO).

Binnen deze categorieën kunnen ondernemers variëren op bestaande concepten (med. H.Kusters, ZLTO). Zol blijkt de diversiteit van de verbrede landbouw dusdanig groot te zijn dat het voor Brabantse ondernemers interessant blijft om ver de provinciegrenzen te kijken om inspiratie op te doen. Enkele interessante verwijzingen zijn:

- Waardewerken; praktijknetwerk (18 koplopers) voor de multifunctionele landbouw: www.waardewerken.nl
- In opdracht van het ministerie van LNV en de provincie Utrecht worden 16 agrarische ondernemers in de regio Eemland & Vallei door het LEI begeleid in het opstellen en uitvoeren van hun bedrijfsplannen voor benutten van mogelijkheden om hun agrarische activiteiten te verbreden.

Binnen landbouw en zorg blijken nog onbenutte kansen op het gebied van reïntegratieprojecten (burn-out etc) en jeugdzorg (mond. med. M. van Koulik, ZLTO) Vooral bij die laatste groep blijkt weinig mogelijkheden voor weekendopvang (mond. med. B. van Andel, Provincie Brabant)

Op basis van contacten met andere provincies is gebleken dat in de provincie Groningen een project gaande is waarbij leerlingen van Middelbare Landbouwscholen praktijkonderwijs volgen op Landbouwbedrijven (med. M. Van Steenis, Provincie Groningen). Hiervan is geen voorbeeld gevonden in de provincie Noord-Brabant.

Op het platteland worden steeds meer initiatieven genomen door niet-landbouwers (mond. med. W. Foorthuis, Van Hall Larenstein). Ook voor Noord-Brabant is dat het geval (mond. med. H.Kusters, ZLTO). Voor het bepalen van een optimaal plattelandsbeleid wat voldoende inspeelt op plattelandsinitiatieven is het daarom van belang rekening te houden met deze laatste groep.

7. Aanbevelingen ten aanzien van vervolgonderzoek

Tijdens dit onderzoek zijn wij tegen een aantal zaken opgelopen. In de eerste plaats is het onduidelijk wat de economische en fysieke omvang van een aantal vormen van verbrede landbouw in Noord-Brabant is. Het gaat hierbij vooral om zorglandbouw, streekproducten en huisverkoop, energieproductie, paardenhouderij en stalling van dieren en goederen. Over agrotourisme in de provincie Noord-Brabant is door het onderzoek van Van Beveren en Zwart uit 2003 wel voldoende informatie bekend.

Voor één van de bovenstaande vormen, de zorglandbouw, zijn wel landelijke economische kengetallen weer te geven, maar verder kan men geen concrete gegevens en cijfers laten zien die betrekking hebben op de provincie Noord-Brabant.

Er zijn bij verschillende organisaties en bedrijven (accountantskantoren, banken, ZLTO etc) wel gegevens aanwezig, maar het was binnen het kader van dit onderzoek niet mogelijk deze te ontsluiten.

Daarnaast bleken voor een aantal vormen van verbrede landbouw de aantallen bedrijven die daaraan deelnemen niet geheel bekend en kon slechts gebruik gemaakt worden van uiteenlopende getallen en schattingen.

Ook kon er niet goed vat gelegd worden op de sterkten en zwakten voor een aantal takken van verbrede landbouw en moest gebruik gemaakt worden van landelijke informatie.

Ten slotte maakte de lange looptijd voor het aanvragen van postcodegegevens bij LEI en CBS onmogelijk om een goede geografische weergave van verbrede landbouw te geven. In overleg zou er nog voor gekozen kunnen worden om dit alsnog te doen.

Al met al kan geconcludeerd worden dat er, ook gezien de korte looptijd van dit onderzoek, vervolgonderzoek gewenst is naar de deelvormen van verbrede landbouw in Noord-Brabant. Aanbevolen wordt om dat in samenwerking te doen met ZLTO en (bijv.) banken en accountantskantoren, aangezien daar wel gegevens zijn, maar die voor weergave bruikbaar gemaakt moeten worden.

Aan het vervolgonderzoek zou op een aantal manieren vorm gegeven kunnen worden. Allereerst zou men per deelonderwerp workshops met deskundigen en betrokkenen kunnen houden. Ook is denkbaar om per deelonderwerp door middel van diepte-interviews of enquêtes met betrokkenen de situatie in kaart te brengen. Men kan daardoor bijvoorbeeld fysieke en/of economische omvang en de kansen en bedreigingen en de als zodanig ervaren problemen voor de situatie in Noord-Brabant beter in kaart brengen. Navolgend tekstvak geeft aanvullend een schets van de kansen en bijbehorende kennisvragen rondom landbouw en zorg in de provincie Noord-Brabant.

Landbouw & Zorg, vervolgonderzoek

Het landbouwbedrijf blijkt naast de ‘ouderwetse’ functie als voedselproducent ook kansen als zorgplek te bieden. Hierbij kan ingespeeld worden op de kernkwaliteiten die landbouwbedrijven hebben:

- structuur, vaste volgorde der dingen
- rust, ruimte
- lichamelijke arbeid
- overzienbaarheid van de sociale omgeving

De werkzaamheden die aangeboden worden doen over het algemeen geen groot beroep op de vaardigheden van de cliënten. Voor de aanbieder van de hulp (de ‘zorgboer’) geldt echter dat een bepaalde *feeling* voor zorg een vereiste is; zeker niet iedere agrariër is geschikt om een zorgtak op zijn of haar bedrijf te ontplooien.

Het blijkt dat in een dichtbevolkte provincie als Noord-Brabant in ieder geval een aantal takken van landbouw en zorg toekomst hebben. Het kan zinvol zijn om verder te onderzoeken wat de kansen voor de verschillende takken van landbouw en zorg in de provincie Noord-Brabant daadwerkelijk zijn. De markt voor gehandicapten- en ouderenzorg in de provincie Noord-Brabant blijkt bijvoorbeeld redelijk voorzien, hoewel door de toenemende vergrijzing binnen ouderenzorg waarschijnlijk een groei te verwachten valt. Ten aanzien van reïntegratieprojecten en jeugdzorg blijken echter nog onbenutte kansen. De provincie kan daarom kiezen om deze twee onderdelen van de landbouw en zorg beter te onderzoeken. Zou het bijvoorbeeld kansen bieden om ontspoorde jongeren op boerderijen ‘in het gareel te brengen’? Kan weekendopvang voor hulpbehoevende jongeren op boerderijen ontplooid worden?

Een aanbeveling is dus deze kansen voor het landbouwbedrijf als sociale zorgplek in Noord-Brabant verder te onderzoeken. Hierbij biedt het niet alleen kansen voor de agrarische sector, die zich de laatste jaren in zwaar weer bevindt en daarom zoekende is naar nieuwe activiteiten. Ook voor de maatschappij als geheel, kan behoefte hebben aan plaatsen waar gewerkt wordt aan ‘het binnen boord houden’ van bepaalde groepen binnen de samenleving.

Wil de provincie deze nieuwe functie actief ondersteunen, dan kan enige onderzoek naar de knelpunten ten aanzien van landbouw en zorg niet ontbreken. Nu is het bijvoorbeeld vaak nog erg moeilijk om de in- en bijwoonmogelijkheden op een (zorg)boerderij te ontplooien. Hierdoor kunnen plannen om het bedrijf tot een zorgplek te maken belemmerd worden. Er moet daarom royaler omgesprongen kunnen worden met ruimte voor deze in- en bijwoonmogelijkheden binnen de wet- en regelgeving.

Bronnen

Literatuurlijst

Beveren van, M.W & A. H. Zwart (2003) *Agrotoerisme. Z'n investering waard? Een studie naar agrotouristisch ondernemen* Bussem: Marktplan adviesgroep i.o.v. Kamer van Koophandel Midden-Brabant, ZLTO, Provincie Noord-Brabant

Beveren van, M.W. (2005) *Economische effecten van Agrotoerisme* Bussem: Marktplan Adviesgroep i.o.v. Recron

CBS (2005) *Toerisme in Nederland. Het gebruik van logiesaccommodaties 2004* Voorburg. Heerlen

Driessen P.P.J, P. Glasbergen, P.P.P. Huigen, F. Hijmans van den Bergh (1995) *Vernieuwing van het landelijk gebied. Een verkenning van strategieën voor een gebiedsgerichte aanpak.* 's Gravenhage: VUGA Uitgeverij

Dubbeldam, R. et al (2004) *Vernieuwing van verbreding.* Animal Science Group & Praktijkonderzoek Plant & Omgeving (PPO) i.s.m. ministerie van L.N.V.

ETIN (2005), *Economische perspectieven Noord-Brabants Platteland* Tilburg: ETIN Adviseurs i.o.v. Provincie Noord-Brabant

Hassink, J & G. Trip (2000) *Landbouw en zorg loont. Bedrijfseconomische analyse van verschillende bedrijfsopzetten voor zorgboerderijen* Wageningen : Wageningen UR, Wetenschapswinkel

Heyman, F., S. Nieborg, P. Welboren (1999) "Landbouw en zorg: een gezondmakende samenwerking", Verwey-Jonker Instituut, Wageningen Universiteit, Leerstoelgroep Communicatie en Innovatieve Studies.

Ilbery, B (1998) *The Geography of Rural Change* Essex: Pearson Education Limited.

Ittersum J.J. van, K. de Vlieger & H.S. van der Meulen (1999) *Streekproducten: van consument tot producent.* Den Haag: LEI

Ketelaars, D; N. van Erp & J. Hassink (2002) *Landbouw en zorg in beeld. Blik op heden en toekomst* Wageningen: Plant Research B.V. International

Koulil van M.C.C.; J.L. Teeuwen ; M.J. Voskuilen (1998) *Aanbod van agrotoerisme in Nederland* Den Haag: LEI-DLO

Kusters, H. et al. (2001) *Verbrede en biologische landbouw, bouwsteen koepelplan* Reconstructie

Kusters, H. (2004) *Kampeerboerderij trekt ander publiek dan reguliere camping* In: Agrarisch dagblad, 29 januari 2004

LNV (1997) *Verkenning agrotoerisme : agrotoerisme, een boeiend perspectief voor wie het past* Den Haag : Ministerie van LNV

Peters, K.B.M (1996) *Kansen voor agri-toerisme Literatuurstudie naar de mogelijke betekenis van agritoerisme* Den Haag: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum i.o.v. Ministerie van LNV.

Ploeg van der, J.D. (1995) *From Structural Development to structural Involution: The impact of New Development in Dutch Agriculture* In: J.D. van der Ploeg & G. Van Dijk (editors) *Beyond modernization, the Impact of Endogenous Rural Development*. Assen: Van Gorkum

Ploeg van der, J.D. ; T. Kierkels ; A. van Cooten (2002) *Kleurrijk platteland : zicht op een nieuwe land- en tuinbouw*. Den Haag: Stichting Hart voor het platteland i.o.v. LTO Nederland, Assen: Koninklijke Van Gorkum

Provincie Noord-Brabant (2004) Beleidsnota Buitengebied in Ontwikkeling.

Raad voor openluchtrecreatie (1995) Advies Plattelandstoerisme. Amersfoort

Raad voor het landelijk gebied (2001) *Vóór het kalf verdronken is... Advies over de toekomst van de dierhouderij in Nederland*. Amersfoort

Geraadpleegde Internetadressen:

Algemeen:

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) landbouwtelling 1998-2003

www.cbs.nl

<http://statline.cbs.nl>

Landouweconomisch Instituut (LEI) bewerkte landbouwtelling 2002-2005

www.lei.nl

Agrotoerisme:

Stichting Vrije Recreatie (SVR),

www.SVR.nl

Vereniging voor Kamperen bij de Boer (VAKABO),

www.vekabo.nl

Europees Centrum voor Eco en Agro Toerisme (ECEAT),

www.eceat.nl

Stichting Hoevelogies Nederland,

www.dutch-farmholidays.com

Landbouw en zorg

De gezamenlijk website van het Landelijk Steunpunt Landbouw & Zorg en de Vereniging van Zorgboeren.

www.zorgboeren.nl

Landelijk steunpunt Landbouw en Zorg

www.landbouwenzorg.nl

Transferpunt Landbouw & Zorg Noord-Brabant

www.landbouwzorg.nl/noordbrabant

Streekproducten

Brabants Bureau voor toerisme

www.toerismebrabant.nl/goeieten

Agro & Co

www.agro-co.nl

Samenwerkingsverbanden:

Brabants Bureau voor toerisme:

www.toerismebrabant.nl/goeieten/eropuit_samenwerking.html

Vrienden van het platteland

www.vriendenvanhetplatteland.nl/samenwerkingsverbanden.asp?ProvincielD=6

Overig

Provincie Noord-Brabant

www.brabant.nl/Leven/Bevolkingsgroei.aspx

Geraadpleegde personen

Algemeen:

Dhr. H. Kusters, Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)
Dhr. G. Koopman, Docent plattelandsvernieuwing Hogeschool Van Hall Larenstein
Dhr. W. Foorthuis, Lector Plattelandsvernieuwing Hogeschool Van Hall Larenstein
Dhr. D. Strijker, hoogleraar Plattelandsontwikkeling Rijksuniversiteit Groningen
Dhr. G. Mijs. ABAB accountants
Dhr. M. van Lieshout, Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)

Agrotoerisme:

Dhr Van den Berg, Stichting Vrije Recreatie (SVR)
Merv. M. van den Breughel, Vereniging Kamperen bij de Boer (Vekabo) Noord-Brabant

Landbouw en zorg

Mevr. M. van Koulil, Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)

Streekproducten

Mevr. C. Michielsen, Brabants Bureau voor toerisme (BBT)
Dhr. E. Hendriks, Agro & Co

Paardenhouderij

Dhr. J van den Broek, ABAB accountants
Dhr. K. van Toledo, Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)

Samenwerkingsverbanden:

Mevr. C. Michielsen, Brabants Bureau voor Toerisme (BBT)

Overig:

Dhr. M. Steenis, Provincie Groningen

Bijlage 1. Samenwerkingsverbanden

Naam	Telefoon	E-mail	Internet
Brabantse Asperge Genootschap			www.brabantasperge.nl
Zo Gastvrij is Brabant			www.gastvrijbrabant.nl
De Brabantse Wal			www.brabantsewal.nl
Bijzonder ontmoetingen op het West Brabantse Platteland	(0164) 63 04 50	korst-dinge mans@tref.nl	
Fiets de Rith- Breda/ Rijsbergen/ Etten Leur/ e.o.			www.fietsderith.nl
D'n Amerkant- Geertruidenberg e.o.	(0162) 68 11 40		
Duinboeren- Loonse En Drunense Duinen e.o.			www.duinboeren.nl
Land van de Hilver- Hilvarenbeek/ Moergestel e.o.			www.landvandehilver.nl
Kom Maar Achterom - St. Oedenrode e.o.			www.kommaarachterom.nl
Land van Cuijk - Noordoost- Brabant			www.platteland-van-cuijk.nl
De Boerlevaer - Reusel e.o.			www.boerlevaer.nl
Mortelenboeren - Oirschot e.o.			www.mortelenboeren.nl
Gastvrij Peelland - Peel			www.gastvrijpeelland.nl

Bijlage 2. Totaaloverzicht Brabantse eetbare streekproducten

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Kaasboerderij Van Helden	Almkerk		Winkel	Boerenkaas	
Paardenmelkerij Van Bremen	Bavel				
Theo & Diny Lange	Beers			Eieren	Land van Cuijk
Aspergekwekers	Bergen op Zoom	www.brabantsewal.nl		Brabantse Walasperges	
Kaasboerderij De Zuidgeest	Bergen op Zoom		Winkel, Rondleiding	Diverse soorten kaas, melk, yoghurt	
Fruitlekwekerij De Bollekens	Berkel-Enschot			Fruit en Groenten	
Bierbrouwerij Koningshoeve	Berkel-Enschot		Winkel v.a. 1 april gedurende de zomer, Rondleidingen op afspraak, Routes, Proeven, Overnachten	Trappistenbier	
Den Blomhof	Berkel-Enschot	www.aardbeien.com		Aardbeien, -jam, -saus	
Kaasboerderij De Run	Berlicum		Winkel, Excursie	Kaas en Zuivel	
Kaasboerderij Steenbergen	Berlicum		educatiefcentrum, theetuin, boerderijterras, overnachten		
De Hagelaar	Best	www.neerlandsgoed.nl	Overnachten, Rondleiding op afspraak	Hertenvlees	Mortelenboeren
Fam. Van Beerendonk	Best			Aardbeien (milieukeur)	Mortelenboeren
Fam. Latijnshouwers	Best		Winkel (april-juni)	Asperges, eieren	Mortelenboeren
Streekproductenwinkel- en kwekerij De Mortelen	Best		Winkel	streekproducten en tuinplanten	Mortelenboeren
Hoeve De Mertel	Biezenmortel	www.hoevedemertel.nl	Winkel, Proeven, Overnachten	Lamsvlees, lamsworstenbroodjes	Duinboeren
De Kaardebol	Biezenmortel	www.dekaardebol.nl	Winkel, Expositie, Rondleidingen v.a. 15 pers. op afspraak	Van schapen afkomstige producten (dekbedden)	Duinboeren
Kaas- en Broodboerderij De Hooiberg	Bladel	www.kaasboerderijbladel.nl	Winkel, Rondleidingen, Kinderfeestjes, Schooluitstapjes	Brood, Kaas	
De Schoffel	Boxtel		Winkel	Groente, Pluimvee	
Sus Scrofa	Boxtel			Varkensvlees	
Hoeve Bosrand	Boxtel			Natuurvlees, Meierijlam	
Paprikakwekerij Biemans	Breda		Fietsroute, Rondleiding op afspraak, Proeven	paprika, vanaf 2005 ook kersen	Fiets de Rith
Domein de Daalgaard	Cuyk		Excursies op afspraak		

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Ijsboerderij De Ruijter	Cromvoirt		Winkel	Ijs, pudding	
Aspergekwekerij Verhoeven	Cromvoirt	www.asperges-verhoeven.nl	Winkel tijdens aspergeseizoen, Rondleidingen	Asperges	Brabants Asperge Genootschap
Kaasboerderij Hendrix	Cromvoirt		Winkel	Boerenkaas	
Boerderij Van Gestel	Diessen	www.boerderijvangestel.nl	Winkel, Arrangementen	Asperges, pompoenen, stoofperen	Land van de Hilver
Zorgboerderij De Laarhoeve	Diessen		Winkel	Streekproducten Land van de Hilver	Land van de Hilver
Vinken	Deurne		Winkel	Fruit, groente, aardappelen	
Aardbeienkwekerij/ Streekwinkel Frans van Hulten	Drunen		Winkel	Aardbeien (milieukeur), groente, fruit, streekproducten Duinboeren	Duinboeren
De Kern	Drunen	www.zuivelboerderijdekern.nl	Winkel, Overnachten, Excursies	Zuivelproducten van koemelk, streekproducten Duinboeren	Duinboeren
De Schaapskooi	Drunen	www.members.lycos.nl /deschaapskooi/		Schapenvlees	
D'n Hof	Drunen			Pompoenen. Rabarber, rode bessen, siergewassen	
Fam. Vissers	Drunen			Pompoenen	
Fam. Van Rooij	Drunen			Asperges	
Rini en Carien van Rooij-Van Drunen	Drunen			Asperges	
Piet Smeekens	Drunen-Giersbergen		Arrangementen	Blauwe bessen, bramen	Duinboeren
Gennep Hoeve	Eindhoven		Rondleiding, Kaas maken boerderij, boerderijwinkel	Kaas	
Philips Fruittuin Wielewaal	Eindhoven	www.philpsfruityuin.nl	Winkel, Excursies	Fruit	
De Blij Big	Eindhoven	www.deblijebig.nl		rundvlees, varkensvlees	
Verbruggen Paddestoelen	Erp			paddestoelen	
De Kraanvogel	Esbeek			Groenten, fruit	
De Jofrahoeve	Esch			varkensvlees	
Domein P'Attelak	Etten-Leur			verschillende druiven/ wijn soorten	
Asperge- en wijnboerderij De Santspuy	Etten-Leur	www.dewijnhoek.nl	Winkel, Excursies, Routes, Proeven	Asperges en eigen wijn	Fiets de Rith

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Kaasboerderij 't Vaartje	Etten-Leur		Winkel, Proeven, Routes, Excursie op afspraak v/a 8 pers.	kaas	
Ijsboerderij Heidehoeve	Etten-Leur		Winkel, Routes	Hoeve-ijs	Fiets de Rith
De Lange Hoeve	Genderen	/	Winkel, Rondleiding	Kaas	
Kleinfruitbedrijf Piet Smeekens	Giersbergen		Winkel open tijdens zomer, Rondleiding op afspraak, Arrangement	Klein fruit	Duinboeren
Kaasboerderij De Leyedaeler	Goirle	/	Winkel, Arrangement, Excursies op afspraak	Kaas	Land van de Hilver
Tuinderij De Es	Haaren	/	parktuin met biologische producten	Groente	
R. Simons	Haaren	/	nee, wel winkel	Bessen, frambozen, siropen, jam	
Blauwehands Hoeve	Halsteren	home.wanadoo.nl/wijnmakerij	excursie, proeven. Open: Wijnmakerij: mei t/m sept: vr/za v.a. 13.30u Wijnwinkel:gehele jaar	Rode en witte wijn	
De Aalshof	Haps	www.aalshof.nl	Open: indien thuis, excursies, kadopaketten, rondleidingen op afspraak voor groepen	Eieren, advocaat, ei-pasta	Land van Cuijk
De Cinquant	Haps	www.cinquant.nl	Open: wo/vr 13-18u, za 10-16u, camping, terras	groenten	Land van Cuijk
Konijnenfarm Wijdeven	Heeswijk-Dinther	/	winkel, camping	Konijn, ijs, eieren, koffie, gebak, worstenbrood	
Graanpletterij De Halm	Heeswijk-Dinther	www.dehalm.nl	nee	Granen, muesli	
Imkerij 't Polletje	Heeswijk-Dinther	/	nee	Honing	
Champignonkwekerij Jasper Kanters	Heeswijk-Dinther	/	nee	Champignons	
Kippenhouderij Van Zutphen	Heeswijk-Dinther	/	nee	Kippen	
Geitenhouderij Edwin van de Pas	Heeswijk-Dinther	/	rondleiding bedrijf	Geitenproducten	
De Saanenhof	Heeze	/	Open: wo t/m vr 13.30-17.30u, za 11-17u, Rondleiding, fiets- en wandelroutes	Kaas (heezer-)	
Blauwe Bessenkwekerij Veens	Helenaveen	/	Open: 15 juli t/m 28 aug: ma t/m vr 10-17u, za 10-16u, rondleiding op afspraak	Blauwe bessen	

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Kaasboerderij Fleuren	Helenaveen	/	winkel, excursie op afspraak	Kaas	
Ijsmakerij Hoeve Willem III	Helenaveen	www.ambachtelijkijs.nl	Open: bij goed weer ma 13-20u, di t/m do 10,30-20u, excursies	Hoeve-ijs	Gastvrij Peelland
Palingkwekerij en Rokerij Rijpelaal	Helmond		excursies v.a. 10pers. Ma t/m za van 9-18u.	excursies, proeven	
Kaarsenmakerij Keerf	Hapert		Zelf Kaarsen maken (dompelen) di t/m za 11-16u	Kaarsen	
t Kranenbroeks Kaasboerderijke	Helmond	/	Open: ma t/m vr 8.30-12.30u en 13.30-18.30u, wo-middag gesloten, za 8.30-17u	Boerenkaas	
Boerderijwinkel Van Rijsewijk	Helvoirt	www.boerderijwinkel.tmfweb.nl	Open: di/za 9-17u, vr 9-19u	Bessen, groenten, eieren, bessenbier, streekproducten Duinboeren	Duinboeren
De Kerkhoeve	Helvoirt	/	rondleiding, streeklunch (v.a. 15 pax.)	Rundvlees (Galloway), pompoenen, Helvoirtse koek	Duinboeren
Fam. Van Iersel	Helvoirt	/	nee	Asperges	
Les Belles Blondes	Heusden	www.lesbellesblondes.nl	nee	scharrelvlees	
Biologische varkenshouderij Sumiran	Heusden (gem Asten)		Open: di t/m za 9-18u, proeverij, excursies (v/a 8pers)	varkens-, rund-, en kippenvlees, en producten van "eigen erf"	
De Wiite Eik	Heusden (gem. Asten)	www.kaasboerderij.nl	Open: za 8-17u of op afspraak, excursies, proeven, workshop	Kaas	
Boerderijkeuken en -winkel 't Schop	Hilvarenbeek	www.hetschop.nl	Open: do/vr 10-18u, za 10-13.30u, kookcursus, proeven, arrangementen, fietsroute,	Ecologisch rund-, varkens- en lamsvlees, streekpakketten, kookworkshops	Land van de Hilver
Heulhoeve	Hoeven	www.heulhoeve.nl	nee	Groenten	Biologische Producenten Vereniging West-Brabant
De Ruurhoeve	Hoogeloon	www.ruurhoeve.nl	Open: di/wo/do 13.30-18u, vr 10-18u, za 10-16u, excursie, boerentoer, receptenjacht, zelf boerenkaas maken, proeven, excursies op afspraak	Kaas en zuivelproducten, Teutenkaas !	
Ijsboerderij De Fluiter	Hoogeloon	/	Open: bij mooi weer iedere dag 13,30-18u, anders iedere za 11-17u	Hoeve-ijs	
Fam. Van Paasen	Hoogerheide	/	nee	Honing, waskaarsen	

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Geitenkaasboerderij Costa Kabrita	Huijbergen	www.costakabrita.nl	rondleiding op afspraak	Geitenkaasproducten	
Brouwerij De 3 Horne/ 't Gruithuys	Kaatsheuvel	www.de3horne.nl	Open: 10-17u, proeflokaal aanwezig, excursies v/a 10pers., fietsroute	Bier	
Boerschappenkaasboerderij Le Mouton	Kruisland		excursies op afspraak v/a 10 pers. Open: ma t/m vr. 13-18u, za 9-18u.	Schapenmelk, -kaas	
Aspergeboerderij 't Wels Eynd	Lage Mierde	www.welseynder.nl	Open: tijdens seizoen alle dagen, rondleidingen op afspraak voor groepen	Asperges, -producten	Brabants Asperge Genootschap
Ijsboerderij Monja	Maarheeze		telefonisch afspraak eventuele excursies, openingstijden: woe en za van 13-17u	ijs en asperges	
Palingkwekerij en -rokerij De Hooge Peel	Maarheeze	/	Open: vr/za 10-18u, excursies v/a 10 pers. op afspraak, proeven	Paling	
Kaasboerderij 't Bosch	Made		winkel, rondleidingen	Boerenkaas	D'n Amerkant
Wijngaard De Linie	Made		Excursies op afspraak.	Wijn	
Groentekwekerij Oppers	Middelbeers	/	nee, wel winkel 09-18u	Seizoensgroenten	Mortelenboeren
Palingkwekerij en -rokerij Reijrink	Moergestel	/	Open: vr/za 11-17u, arrangement, excursies v/a 10pers, proeven, fietsroute	Paling	Land van de Hilver
Landgoed De Vrije Kip	Nistelrode		rondleidingen	Eieren, fruit	
Blauwe Bessencultuur Van Grotel	Nuenen	www.gastvrijpeelland	Open: juni t/m sept: ma t/m vr 10-12.30u/13.30-18u, za 10-12.30/13.30-16u, buiten het seizoen alleen open op vr/za, zelf plukken!	jam, sap, likeur, wijn en siroop van blauwe bessen	Gastvrij Peelland
Schapenhouderij Rob Adriaans	Nuenen	www.schapenhouderij.nl	Open: jan-feb-mrt: za 14-17u of op afspraak, lammetjes kijken, excursies op afspraak v/a 10 pers.	Gulbergen Lam	
Paardenmelkerij de Daansche Hoeve	Oirschot	www.daansche-hoeve.nl	excursie ged. Zomermaanden, ook cosmetica en paardenmelk	Paardenmelklikeur	
Jan Robben Aardbeien	Oirschot	www.aarbeien.net		Aardbeien	
Vleesboerderij Polsdonk	Oirschot	www.polsdonken.nl (site doet het niet)	nee, wel winkel (vr en zat)	Runds- (Limousin) en varkensvlees	Mortelenboeren
Fam. Van Gerven	Oirschot	/	nee	Asperges	Mortelenboeren
Melkveebedrijf Antoniushoeve	Oirschot	/	Open: di t/m zo 13.30 -16.30u, rondleiding op afspraak, terras, arrangement	Ijs, eieren	Mortelenboeren

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
A. Jonkers	Oirschot	/	winkel (groente)	Asperges	
De Steenuil	Oirschot	/	nee	Eieren	
Melkgeitenbedrijf Van de Ven	Oirschot	/	excursie bedrijf	Geitenmelk	De Mortelenboeren
Spoordonkse Watermolen	Oirschot		bezoek molen (za 14-17u), rondleiding op afspraak	rogge- en tarwemeel	Mortelenboeren
Hoeve Arbeid Adelt	Oirschot		fiets-, wandel en ruitermogelijkheden, kaas maken	kaas	Mortelenboeren
Aardbeien- en aspergekwekerij	Oisterwijk		excursies op afspraak; aspergesteken, rondleidingen en fietstochten		
Paprikakwekerij De Molen			rondleidingen op afspraak	asperges	
Slagerij Van Oirschot	Oisterwijk	/	nee	Speenbiggen	
Imkerij J. Mous	Olland		nee	honing, kaarsen, stuifmeel	
Zorgboederij de Lindelaar	Oploo	www.bronlaak.nl	nee	Aardappelen, groenten, zuivel, vlees	
Volksabdij O.L.V. ter Duinen	Ossendrecht	/	nee	Kruidenthees Volksadbij	
De Weert	Ossendrecht	/	winkel	Brabantse Walasperges	
Kaasboederij Mastlandhoeve	Prinsenbeek			Boerenkaas	
De twee linden	Reek	www.2linden.nl	opendag	Groenten, fruit, champignons, aardappels	
Den Hollander	Reusel	www.deboerlevaer.nl	arrangement, rondleiding, proeven, wandelen	Rundvlees	De Boerlevaer
Jansen Groente	Reusel	www.deboerlevaer.nl	Open: ma t/m do 8.30-18u, vr 8.30-20u, za 8.30-16u, proeven, arrangement, rondleiding v.a. 20 pers., wandelen	Asperges, diverse groente, ma t/m do: 8.30-18u, vrij 8.30-20.00, za 8.30-16.00	De Boerlevaer
S. Kox Meervalkwekerij	Reusel	www.deboerlevaer.nl	Open: do/vr 10-18u, za 10-13u, arrangement, rondleiding (v/a 20pers), wandelen	Meerval	De Boerlevaer
Stappaerts Slakkenkwekerij	Reusel	www.deboerlevaer.nl	rondleiding	Wijngaardslakken	De Boerlevaer
Boergondisch Rijk	Rijkevoort	www.boergondischrijk.nl	nee	Biologisch vlees van varkens, rund en pluimvee, zuivel	
Te Plate	Rosmalen	/	nee	Scharrelvlees	
C. Goossens	Rucphen		zelf bessen plukken	Bessen	
Ijsboederij De Gerda Hoeve	Schijf			Hoeve-ijs	
Bierbrouwerij Sint Servattumus	Schijndel	www.members.home.nl/vattumuss/	nee	Bier	
Textielatelier Iet van de Vrande	Someren	/	winkel	Textiel	

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Donckse Dreef	Someren		afspraak; alleen op zaterdag		
Kaasboerderij van Helvoort	Someren	www.boerenkaas.nl	nee	Kaas	
T.A. Foolen	Son		nee, wel winkel (vr en za)	paling, tilapiafilet	
Fam. Bekkers	Son en Breugel	/	nee	Rundvleespakketten	
De Fladderfarm	Spoordonk	www.fladderdam	nee	Eieren	Mortelenboeren
Kaasboerderij Ossenblok	Sprundel		nee	Boerenkaas	
Champignonkwekerij Veke	Standaardbuiten			Champignons	
Chateau St. Jacques	Strijbeek	www.heerstaayen.com		Verschillende druiven/wijn soorten	
De Klaver	Stevensbeek		winkel	groente, fruit, zuivel, wijn, bier	
Ambachtencentrum Van den Helm	St. Michielsgestel	/	winkel, bierbrouwerij, bakkerij, smederij, blikslagerij	Bier	
Antoon en Marion Groenendaal	St. Michielsgestel	/	nee	Asperges, aardbeien	
Fruitbedrijf De Bever	St. Oedenrode	www.kommaarachterom.nl	Open: ma 13-18u, di/wo/do 9-12u en 13-18u, vr 9-12u, za 9-17u, rondleidingen op afspraak voor groepen	Fruit (-sappen)	Kom maar achterom
Domaine Les Damianes	St. Oedenrode	www.dewijnhoek.nl	Slijterij a.d. Deken van Erpstraat 24 te St. Oedenrode: ma 13-18u, di t/m do 9-18u, vr 9-19u, za 9-17u, rondleidingen, proeven	Wijn	Kom maar achterom
Klompfabriek Van de Laar	St. Oedenrode	/	winkel en rondleiding bedrijf	Klompen	
Van Elzen Champignons	St. Oedenrode		nee	Champignons	
Struisvogelboerderij Van de Staak	Tilburg	www.vandestaak-struisvogelfarm.nl	Open: di/wo 13-18u, vr/za 9-18u, excursie op afspraak v.a. 15 pers.	Struisvogelvlees en eieren	De Kwadrantboeren
Kaasboerderij De Zeven Geitjes	Tilburg				
Natuurboerderij De Walhoeve	Tilburg	/	Open: tijdens seizoen di t/m za 10-18u, za 9-14u, excursie op afspraak v.a. 15 pers. proeven, fietsroute, arrangement	Geitenkaas, rundsvlees	Land van de Hilver
De Zonhoeve	Tilburg	/	nee, wel winkel	Hertenvlees	De Kwadrantboeren
Boerderijwinkel De Geitenhoeve	Tilburg	www.degeitenhoeve.nl	Open: vr/za 10-18u, tijdens zomer ook op di/do 10-18u, rondleiding & dagarrangement, op afspraak.	Geitenproducten	Land van de Hilver
De Aspergeboerderij	Udenhout	/	Open: tijdens seizoen iedere dag, rondleiding op afspraak, video, fotocollage	Asperges	Duinboeren, Br. Asperge Genootschap
Excursieboerderij Van Gorp	Udenhout	/	familiearrangement Duinboeren	Worstenbroodjes	Duinboeren

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Sprankenhof	Udenhout	www.sprankenhof.com	open: vanaf 1 juli 2004 indien thuis of op afspraak, zelf fruit plukken & excursies, rondleidingen op afspraak	Klein fruit, vruchtenwijn	Duinboeren
De Tuin	Udenhout	/	nee	Groente	Duinboeren
De Dobbelhoef	Udenhout		boerderijwinkel	zuivel, rundvlees	
Kaasboerderij Mathijssen	Udenhout		nee	Boeren Leidse Kaas	
Kikis	Uden	www.kikis.nl	rondleidingen	varkensvlees	Maashorstboeren
Kaasboerderij La Vacherie	Veghel		nee, wel winkel	Boerenkaas	
Familie Lange	Vianen		nee	rundvlees	Land van Cuijk
Apolonia Zuivel	Vlijmen	/	Open: di/vr 9-18u, za 9-17u	Zuivelproducten van geitenmelk, streekproducten Duinboeren	Duinboeren
Boerderij 't Ven	Vlijmen	www.hetven.nl	Open: indien thuis tot 18u, overnachten, fietsroute	Rundvlees (Bazadaise)	Duinboeren
De Guit	Vught	/		Groenten, fruit, geitenkaas, eieren	
Fam. Van Rooij	Vught		nee	ijs	
Palingkwekerij F. van Gestel	Waalre	www.geveltje.nl	winkel, excursie bedrijf, vrijgezellenexcursie, verschillende losse activiteiten	Paling, kalfsvlees, hertenvlees	
J. Halters	Wagenberg		zelf asperges steken, rondleidingen, wandel-fietsroute, proeven. Aspergeseizoen: ma 13-18u, di t/m vr 9-18u, za 9-17u.	Asperges	D'n Amerkant
Meijs	Waspik		nee	geitenmelk	
Ottermeerhoeve	Wouwse Plantage	www.ottermeerhoeve.nl	nee	Groenten en fruit	
Orchid's Paardemelkerij	Zeeland	www.paardenmelk.nl	Open: alle dagen behalve zo, rondleiding, video, proeven, excursie op afspraak	Paardenmelk, naturel biogarde, framboos drinkyoghurt	
Hertenfarm Edel Brabant	Zeeland	www.vandenelzen.nl	Open: do 14-18u, excursie op afspraak, arrangement, proeven, excursie op afspraak	edelhertenvlees	

Bijlage 3. Overzicht van bedrijven met educatieve activiteit

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Paardenmelkerij Van Bremen	Bavel		GN: Winkel, rondleiding		
Kaasboerderij De Zuidgeest	Bergen op Zoom		Winkel, Rondleiding	Diverse soorten kaas,melk,yoghurt	
Fruittwekerij De Bollekens	Berkel-Enschot			Fruit en Groenten	
Bierbrouwerij Koningshoeve	Berkel-Enschot		Winkel v.a. 1 april gedurende de zomer, Rondleidingen op afspraak, Routes, Proeven, Overnachten	Trappistenbier	
Kaasboerderij De Run	Berlicum		Winkel, Excursie	Kaas en Zuivel	
Kaasboerderij Steenberg	Berlicum		educatiefcentrum, theetuin,boerderijterras,overnachten		
De Hagelaar	Best	www.neerlandsgoed.nl	Overnachten, Rondleiding op afspraak	Hertenvlees	Mortelenboeren
Hoeve De Mertel	Biezenmortel	www.hoevedemertel.nl	Winkel, Proeven, Overnachten	Lamsvlees, lamsworstenbroodjes	Duinboeren
De Kaardebol	Biezenmortel	www.dekaardebol.nl	Winkel, Expositie, Rondleidingen v.a.15 pers. op afspraak	Van schapen afkomstige producten (dekbedden)	Duinboeren
Kaas- en Broodboerderij De Hooiberg	Bladel	www.kaasboerderijbladel.nl	Winkel, Rondleidingen, Kinderfeestjes, Schooluitstapjes	Brood, Kaas	
Hoeve Bosrand	Boxtel		GN: Winkel, rondleiding	Natuurvlees, Meierijlam	
Paprikakwekerij Biemans	Breda		Fietsroute, Rondleiding op afspraak, Proeven	paprika, vanaf 2005 ook kersen	Fiets de Rith
Domein de Daalgaard	Cuyk		Excursies op afspraak		
Aspergekwekerij Verhoeven	Cromvoirt	www.asperges-verhoeven.nl	Winkel tijdens aspergeseizoen, Rondleidingen	Asperges	Brabants Asperge Genootschap
Boerderij Van Gestel	Diessen	www.boerderijvangestel.nl	Winkel, Arrangementen	Asperges, pompoenen, stoofperen	Land van de Hilver
De Kern	Drunen	www.zuivelboerderijdekern.nl	Winkel, Overnachten, Excursies	Zuivelproducten van koemelk, streekproducten Duinboeren	Duinboeren
Piet Smeekens	Drunen-Giersbergen		Arrangementen	Blauwe bessen, bramen	Duinboeren
Genneper Hoeve	Eindhoven		Rondleiding, Kaas maken	Kaas	
Philips Fruittuin Wielewaal	Eindhoven	www.philpsfruiittuin.nl	Winkel, Excursies	Fruit	
De Blije Big	Eindhoven	www.deblijebig.nl	GN: Winkel, rondleiding	rundvlees, varkensvlees	
Domein P'Attelak	Etten-Leur		GN: bezoek op afspraak	verschillende druiven/ wijn soorten	

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Asperge- en wijnboerderij De Santspuy	Etten-Leur	www.dewijnhoek.nl	Winkel, Excursies, Routes, Proeven	Asperges en eigen wijn	Fiets de Rith
Kaasboerderij 't Vaartje	Etten-Leur		Winkel, Proeven, Routes, Excursie op afspraak v/a 8 pers.	kaas	
Ijsboerderij Heidehoeve	Etten-Leur		Winkel, Routes	Hoeve-ijs	Fiets de Rith
Paling- en meervalkwekerij Lupa Aquacultuur	Etten-Leur		Routes, Proeven, Rondleiding op afspraak.	paling, meerval	Fiets de Rith
De Lange Hoeve	Genderen	/	Winkel, Rondleiding	Kaas	
Kleinfruitbedrijf Piet Smeekens	Giersbergen		Winkel open tijdens zomer, Rondleiding op afspraak, Arrangement	Klein fruit	Duinboeren
Kaasboerderij De Leyedaeler	Goirle	/	Winkel, Arrangement, Excursies op afspraak	Kaas	Land van de Hilver
Het Kruidenrijk	Haaren	www.kruidenrijk.nl	Winkel open 1 mei tm 1 okt., Open dagen, Cursussen, Excursies op afspraak	Kruiden, zalven, oliën en thee	
Tuinderij De Es	Haaren	/	parktuin met biologische producten	Groente	
Blauwehands Hoeve	Halsteren	home.wanadoo.nl/wijnmakerij	excursie, proeven. Open: Wijnmakerij: mei t/m sept: vr/za v.a. 13.30u Wijnwinkel:gehele jaar	Rode en witte wijn	
De Aalshof	Haps	www.aalshof.nl	Open: indien thuis, excursies, kadopaketten, rondleidingen op afspraak voor groepen	Eieren, advocaat, ei-pasta	Land van Cuijk
De Cinquant	Haps	www.cinquant.nl	Open: wo/vr 13-18u, za 10-16u, camping, terras GN: wandelroute op bedrijf	groenten	Land van Cuijk
Geitenhouderij Edwin van de Pas	Heeswijk-Dinther	/	rondleiding bedrijf	Geitenproducten	
De Saanenhof	Heeze	/	Open: wo t/m vr 13.30-17.30u, za 11-17u, Rondleiding, fiets- en wandelroutes	Kaas (heezer-)	
Blauwe Bessenkwekerij Veens	Helenaveen	/	Open: 15 juli t/m 28 aug: ma t/m vr 10-17u, za 10-16u, rondleiding op afspraak	Blauwe bessen	
Kaasboerderij Fleuren	Helenaveen	/	winkel, excursie op afspraak	Kaas	
Ijsmakerij Hoeve Willem III	Helenaveen	www.ambachtelijkijis.nl	Open: bij goed weer ma 13-20u, di t/m do 10,30-20u, excursies	Hoeve-ijs	Gastvrij Peelland

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Kaarsenmakerij Keerf	Hapert		Zelf Kaarsen maken (dompelen) di t/m za 11-16u	Kaarsen	
Palingwekerij en Rokerij Rijpelaal	Helmond		excuries v.a. 10pers. Ma t/m za van 9-18u.	excuries, proeven	
De Kerkhoeve	Helvoirt	/	rondleiding, streeklunch (v.a. 15 pax.)	Rundvlees (Galloway), pompoenen, Helvoirtse koek	Duinboeren
Biologische varkenshouderij Sumiran	Heusden (gem Asten)		Open: di t/m za 9-18u, proeverij, excursies (v/a 8pers)	varkens-, rund-, en kippenvlees, en producten van "eigen erf"	
De Wiite Eik	Heusden (gem. Asten)	www.kaasboerderij.nl	Open: za 8-17u of op afspraak, excursies, proeven, workshop	Kaas	
Boerderijkeuken en -winkel 't Schop	Hilvarenbeek	www.hetschop.nl	Open: do/vr 10-18u, za 10-13.30u, kookcursus, proeven, arrangementen, fietsroute,	Ecologisch rund-, varkens- en lamsvlees, streekpakketten, kookworkshops	Land van de Hilver
De Ruurhoeve	Hoogeloon	www.ruurhoeve.nl	Open: di/wo/do 13.30-18u, vr 10-18u, za 10-16u, excursie, boerentoer, receptenjacht, zelf boerenkaas maken, proeven, excursies op afspraak	Kaas en zuivelproducten, Teutenkaas !	
Geitenkaasboerderij Costa Kabrita	Huijbergen	www.costakabrita.nl	rondleiding op afspraak	Geitenkaasproducten	
Brouwerij De 3 Horne/ 't Gruithuys	Kaatsheuvel	www.de3horne.nl	Open: 10-17u, proeflokaal aanwezig, excursies v/a 10pers., fietsroute	Bier	
Boerenschapenkaasboerderij Le Mouton	Kruisland		excursies op afspraak v/a 10 pers. Open: ma t/m vr. 13-18u, za 9-18u.	Schapenmelk, -kaas	
Aspergeboerderij 't Wels Eynd	Lage Mierde	www.welseynder.nl	Open: tijdens seizoen alle dagen, rondleidingen op afspraak voor groepen	Asperges, -producten	Brabants Asperge Genootschap
Palingwekerij en -rokerij De Hooge Peel	Maarheeze	/	Open: vr/za 10-18u, excursies v/a 10 pers. op afspraak, proeven	Paling	
Kaasboerderij 't Bosch	Made		winkel, rondleidingen	Boerenkaas	D'n Amerkant
Wijngaard De Linie	Made		Excursies op afspraak.	Wijn	
Klompfabricage Vlerken en Zn.	Mierlo	/	winkel, rondleiding bedrijf	Klompen	
De Sprenk	De Mortel	www.desprenk.nl	rondleiding op afspraak		
Palingwekerij en -rokerij Reijrink	Moergestel	/	Open: vr/za 11-17u, arrangement, excursies v/a 10pers, proeven, fietsroute	Paling	Land van de Hilver
Landgoed De Vrije Kip	Nistelrode		rondleidingen	Eieren, fruit	

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Blauwe Bessencultuur Van Grotel	Nuenen	www.gastvrijpeelland	Open: juni t/m sept: ma t/m vr 10-12.30u/13.30-18u, za 10-12.30/13.30-16u, buiten het seizoen alleen open op vr/za, zelf plukken!	jam, sap, likeur, wijn en siroop van blauwe bessen	Gastvrij Peelland
Stichting Kinderboerderij Weverkeshof	Nuenen		geopend: 365 dagen per jaar van 9-17u, Rondleidingen en educatie tochten vooral voor kinderen	geitenkaas, honing, biologische groenten	
Schapenhouderij Rob Adriaans	Nuenen	www.schapenhouderij.nl	Open: jan-feb-mrt: za 14-17u of op afspraak, lammetjes kijken, excursies op afspraak v/a 10 pers.	Gulbergen Lam	
Paardenmelkerij de Daansche Hoeve	Oirschot	www.daansche-hoeve.nl	excursie ged. Zomermaanden,	Paardenmelklikeur	
			ook cosmetica en paardenmelk		
Melkveebedrijf Antoniushoeve	Oirschot	/	Open: di t/m zo 13.30 -16.30u, rondleiding op afspraak, terras, arrangement	Ijs, eieren	Mortelenboeren
Melkgeitenbedrijf Van de Ven	Oirschot	/	excursie bedrijf	Geitenmelk	De Mortelenboeren
Spoordonkse Watermolen	Oirschot		bezoek molen (za 14-17u), rondleiding op afspraak	rogge- en tarwemeel	Mortelenboeren
Hoeve Arbeid Adelt	Oirschot		fiets-, wandel en ruitermogelijkheden, kaas maken	kaas	Mortelenboeren
Aardbeien- en aspergekwekerij	Oisterwijk		excursies op afspraak; aspergesteken, rondleidingen en fietstochten	aarbeien, asperges	
Paprikakwekerij De Molen			rondleidingen op afspraak	asperges	
De twee linden	Reek	www.2linden.nl	opendag	Groenten, fruit, champignons, aardappels	
Den Hollander	Reusel	www.deboerlevaer.nl	arrangement, rondleiding, proeven, wandelen	Rundvlees	De Boerlevaer
Jansen Groente	Reusel	www.deboerlevaer.nl	Open: ma t/m do 8.30-18u, vr 8.30-20u, za 8.30-16u, proeven, arrangement, rondleiding v.a. 20 pers., wandelen	Asperges, diverse groente, ma t/m do: 8.30-18u, vrij 8.30-20.00, za 8.30-16.00	De Boerlevaer
S. Kox Meervalkwekerij	Reusel	www.deboerlevaer.nl	Open: do/vr 10-18u, za 10-13u, arrangement, rondleiding (v/a 20pers), wandelen	Meerval	De Boerlevaer
Stappaerts Slakkenkwekerij	Reusel	www.deboerlevaer.nl	rondleiding	Wijngaardslakken	De Boerlevaer
C. Goossens	Rucphen		zelf bessen plukken	Bessen	
Donckse Dreef	Someren		afspraak; alleen op zaterdag		

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Fruitbedrijf De Bever	St. Oedenrode	www.kommaarachterom.nl	Open: ma 13-18u, di/wo/do 9-12u en 13-18u, vr 9-12u, za 9-17u, rondleidingen op afspraak voor groepen	Fruit (-sappen)	Kom maar achterom
Domaine Les Damianes	St. Oedenrode	www.dewijnhoek.nl	Slijterij a.d. Deken van Erpstraat 24 te St. Oedenrode: ma 13-18u, di t/m do 9-18u, vr 9-19u, za 9-17u, rondleidingen, proeven	Wijn	Kom maar achterom
Klompfabriek Van de Laar	St. Oedenrode	/	winkel en rondleiding bedrijf	Klompen	
Struisvogelboerderij Van de Staak	Tilburg	www.vandestaak-struisvogelfarm.nl	Open: di/wo 13-18u, vr/za 9-18u, excursie op afspraak v.a. 15 pers.	Struisvogelvlees en eieren	De Kwadrantboeren
Natuurboerderij De Walhoeve	Tilburg	/	Open: tijdens seizoen di t/m za 10-18u, za 9-14u, excursie op afspraak v.a. 15 pers. proeven, fietsroute, arrangement	Geitenkaas, rundsvlees	Land van de Hilver
Boerderijwinkel De Geitenhoeve	Tilburg	www.degeitenhoeve.nl	Open: vr/za 10-18u, tijdens zomer ook op di/do 10-18u, rondleiding & dagarrangement, op afspraak.	Geitenproducten	Land van de Hilver
De Aspergeboerderij	Udenhout	/	Open: tijdens seizoen iedere dag, rondleiding op afspraak, video, fotocollage	Asperges	Duinboeren, Br. Asperge Genootschap
Excursieboerderij Van Gorp	Udenhout	/	familiearrangement Duinboeren	Worstenbroodjes	Duinboeren
Sprankenhof	Udenhout	www.sprankenhof.com	open: vanaf 1 juli 2004 indien thuis of op afspraak, zelf fruit plukken & excursies, rondleidingen op afspraak	Klein fruit, vruchtenwijn	Duinboeren
Kikis	Uden	www.kikis.nl	rondleidingen	varkensvlees	Maashorstboeren
Domein de Heuvelse Heide	Veldhoven		rondleiding alleen op afspraak		
Wijngaard Locht	Veldhoven		Rondleidingen alleen op za, na afspraak		
Apolonia Zuivel	Vlijmen	/	Open: di/vr 9-18u, za 9-17u	Zuivelproducten van geitenmelk, streekproducten Duinboeren	Duinboeren
Boerderij 't Ven	Vlijmen	www.hetven.nl	Open: indien thuis tot 18u, overnachten, fietsroute	Rundvlees (Bazadaise)	Duinboeren
Palingkwekerij F. van Gestel	Waalre	www.geveltje.nl	winkel, excursie bedrijf, vrijgezellenexcursie, verschillende losse activiteiten	Paling, kalfsvlees, hertenvlees	
J. Halters	Wagenberg		zelf asperges steken, rondleidingen, wandel- fietsroute, proeven. Aspergeseizoen: ma 13-18u, di t/m vr 9-18u, za 9-17u.	Asperges	D'n Amerkant

Naam bedrijf	Woonplaats	Website	Omschrijving	Soort product	Samenwerkingsverband
Orchid's Paardemelkerij	Zeeland	www.paardenmelk.nl	Open: alle dagen behalve zo, rondleiding, video, proeven, excursie op afspraak	Paardenmelk, naturel biogarde, framboos drinkyoghurt	
Hertenfarm Edel Brabant	Zeeland	www.vandenelzen.nl	Open: do 14-18u, excursie op afspraak, arrangement, proeven, excursie op afspraak	edelhertenvlees	

Bijlage 4. Artikel Regels nekken streekdrankjes

Bron: Artikel Provinciale Zeeuwse Courant, 15-8-2005

Ze snappen er niets van, G. Mol en C. Roskam uit Kerkwerve. Dertien jaar lang hebben ze hun ambachtelijk bereide alcoholhoudende eierdrank gewoon op markten en braderieën kunnen verkopen en nu ineens heeft de Voedsel en Warenautoriteit (VWA) daar een streep door gehaald. De Kerkwerfse advocaatproducenten grepen de Burghse Dag aan om te protesteren tegen de in hun visie doorgeschoten regels.

De regels zijn strikt en de controles streng: verkoop van alcoholhoudende producten vanuit een (markt)kraam is verboden. Je mag klanten je product laten zien, je mag hen er zelfs van laten proeven, maar verkopen is taboe. Tenzij de fles geopend is en de inhoud ter plaatse geconsumeerd wordt. Doorgeschoten regelgeving in de ogen van Mol en Roskam. Regelgeving die voor hen meedoen aan streekproductenmarkten of een stand bemannen op één van de vele zomerse braderieën volstrekt onaantrekkelijk maakt. Roskam: „Het begon als hobby, later werd het - mede dankzij streekproductmarkten - deels broodwinning en deels hobby maar als ze vasthouden aan deze regels is het voor ons einde verhaal. Dit scheelt ons zo'n zestig, zeventig procent aan omzet."

Het Kerkwerfse duo maakte kort geleden, tijdens de Brouwse Dag, kennis met de harde hand van de VWA. Het nieuwtje van de strenge controles en boetes die hoog op kunnen lopen veroorzaakte heel wat onrust. Ook bij organisatoren van streekproductmarkten, zegt W. van den Akker van de Stichting Burghse Dag. Net als Roskam en Mol begrijpt Van den Akker simpelweg niet wat de VWA bezielt. Dit soort wetgeving gaat, vreest Van den Akker, ten koste van streekproductmarkten. Uit angst voor hoge boetes zullen wijnboeren en advocaatmakers afhaken.

Loco-burgemeester R. van der Wekken kan er ook met de pet niet bij. „Het komt er nu op neer dat mensen wel mogen proeven van de advocaat uit Kerkwerve of wijn uit Zeeland en dan met een slok op in de auto stappen, maar het geproefde product niet mogen kopen. Ik begrijp dit soort regels niet en ik zou veel liever zien dat de VWA haar prioriteiten elders legt. Bijvoorbeeld bij het toezicht op de regel dat aan jongeren onder de zestien geen alcohol verkocht mag worden."

Advocaatmakers Roskam en Mol gingen zaterdag na afloop van de Burghse Dag niet met een goedgevulde beurs naar huis, maar wel met veel steunbetuigingen. Niet alleen van medestandhouders, vertelt Roskam, maar ook van bezoekers van de met veel zwart aangeklede eierdrank-stand.

„Niemand begrijpt dit. We zijn tijdens de Burghse Dag een handtekeningenactie gestart tegen de regelgeving en dat heeft ons enkele honderden handtekeningen opgeleverd. Met dat in de hand gaan we zeker de politiek benaderen", aldus Roskam.

Bijlage 5. Vragen inventarisatieopdracht

Doel van de inventarisatie

De inventarisatie dient gegevens te ontsluiten over de Brabantse verbrede landbouw die specifiek bijdragen aan het beantwoorden van de volgende drie vragen:

- a. Voor welke verbrede landbouwactiviteiten is er een reële marktvraag te verwachten, waardoor ze uit kunnen groeien naar een betekenisvolle economische drager voor het landelijk gebied; dit sluit aan bij de uitgevoerde ZLTO-studie “Agrotoerisme, z’n investering waard?”
- b. Welke bijdrage leveren de verbrede landbouwactiviteiten met marktperspectief aan de economisch, ecologisch en maatschappelijk duurzame ontwikkeling van het landelijk gebied?
- c. Hoe zijn verbrede landbouw activiteiten gerelateerd aan locatiespecifieke eigenschappen (zoals nabijheid van steden, kleine kernen, verwevenheid met natuur, gebieden met hoge landschappelijke waarden, etc zoals beschreven in de reconstructieplannen)?

Inventarisatieopdracht

De inventarisatie dient antwoord te geven op de volgende vragen:

1. Wat voor soorten verbrede landbouwactiviteiten komen er in Noord-Brabant voor?
2. Wat zijn de aantallen en globale omvang (fysiek en in percentage van het bedrijfsinkomen) van deze verbrede landbouwactiviteiten?
3. Waar komen de verschillende verbrede activiteiten voor en hoe zijn ze gerelateerd aan de planologische ligging?
4. Hoe ontwikkelden de diverse verbrede activiteiten zich in de afgelopen jaren?
5. Wat zijn de sterkten en zwakten van de diverse activiteiten in termen van marktperspectief, werkgelegenheid, ecologische duurzaamheid, bijdrage aan natuur en landschap en planologische inpasbaarheid (mogelijkheden binnen de ruimtelijke ordening).
6. Welke kansrijke initiatieven m.b.t. verbrede landbouw bestaan er in de andere provincies die nog niet in Noord-Brabant voorkomen.

De inventarisatie richt zich vooral op de commerciële vormen van verbrede landbouw zoals beschreven onder de begripsbepaling (aandachtsvelden 1, 2 en 3). Het gaat hier in eerste instantie om activiteiten die plaatsvinden binnen de provinciegrenzen. De focus van deze studie ligt op het ontsluiten en overzichtelijk presenteren van bestaande informatie en kennis.